عەبدولڕەزاق بەدرخان

١٨٦٤-١٩١٨

ژیان، تێکۆشانی سیاسی، خەباتی ئازادی

عەبدولڕەزاق بەدرخان

(١٨٦٤ ـ ١٩١٨)

ژیان، تێکەلیێن سیاسی، خەباتا چاندی

د. سەلاح محەمەد سەلیم هرووری
کولیژا پەروەردا بنیات
زانکویا دهوکآ

بنکەی ژین

سلێمانی ٢٠٠٥

ه ٢٢٢ هروری، سەلاح محەمەد سەلیم
عەبدولڕەزاق بەدرخان: ژیان، تێکۆشینی سیاسی، خەباتا چاندی/
نووسینی سەلاح محەمەد سەلیم هروری .– سلێمانی: بنکەی ژین، ٢٠٠٥
٨٤ل، ١٤,٥ × ٢٠,٥سم
١. مێژوو ٢. ژیاننامە ا. بەدرخان، عەبدولڕەزاق
ب. ناونیشان
کتێبخانەی گشتی ی سلێمانی زانیاری ی پێرست و پۆلینی سەرەتایی ی ئامادە کردووە

زنجیرە : ١٢
ناو : عەبدولڕەزاق بەدرخان، ژیان، تێکۆشینی
سیاسی، خەباتا چاندی
تایپ و مۆنتاج : سەلاح هروری
بەرگسازی : قادر میرخان
خەتی بەرگ : ئەحمەد سەعید
تیراژ : ٧٥٠ دانە
شوێنی چاپ : سلێمانی– چاپخانەی شڤان
ژمارەی سپاردن : ١٥٧ی ساڵی ٢٠٠٥

لە بڵاوکراوەکانی

ناڤەرۆك

لەبری پێشەکی

رەنگە کەم بنەماڵەی کورد هێندەی بەدرخانییەکان جێ دەست
یگەریی بەژیانی سیاسیو ڕۆشنبیریو کۆمەڵایەتیی کوردەوە بەج
ێشتبێ. ئەم بنەماڵەیە، لەدوای رووخانی میرنشینەکەیانەوە، لەدووەم نیوە
ەدەی نۆزدەهەمەوە تایەکەم نیوەی سەدەی بیستەم، پیاوی گەورە
اتووی بۆ کورد خستووەتەوە.
دیارترینو گەورەترین کاری ئەم بنەماڵەیە، داهێنانو خوڵقاندنی نەریت
ۆنامەوانییە لەناو کورددا کەمیللەتەکەمانی خستە قۆناغێکی بەرزترەوە، بە
ـە کە (پیرەمێرد)ی نەمر وتەنی: (صەحافە ثەقافەیە)و، سەرچاوە
مایەکی گرنگی سەرهەڵدانی بیرو هۆشی نەتەوەییە.
ئەم بنەماڵەیە، هەڵنەگریێ زیاتری لەسەر بنووسرێ. کارەکەی بەڕێز دکتۆ
ەلاح محەمەد سەلیم هەروری، هەوڵێکە بۆ کۆکردنەوەو یەکخستن
یکردنەوەو بەرچاوخستنەوەی زانیاریی ئێرەو ئەوێی سەرچاوەکا
ەبارەت بەپیاوێکی گەورەو ناوداری بەدرخانییەکان کەعەبدورڕەزاق
ەزای بەدرخان پاشایە.
هیوامانە جێی شیاوی خۆی لەکتێبخانەی مێژووی کورددا بگرێ.

بنکەی ژین
٢٠٠٥/٣/١٧

پێشگوتن

ڤـــەکولین وشـــروڤەکرنا ژیـــان وخـــەباتا عەبـــدولرزاق بـــەدرخانی کـــارەکێ بـــێ ئاســـتەنگ نینە،ئـەو ژی ژبـــەر دوو ئەگەران :

یەك: بزاڤا عەبدولرزاق بەدرخان دنیڤبەرا سالێن ١٩١٠–١٩١٧ بوو،کو ئەڤ قوناغـە قوناغـەك پـر بویـەر و رویـدانێن سیاسـی بە،نەخاسمە ل وان دەڤەرێن عەبدولرزاقی تێدا کـارکری،کو دەڤـــەرێن ســـەر ســـنورێ دنیڤبـــەرا دەولـــەتا ئیرانـــێ وئوسمانیبوون،دیسان دەڤەرا ناڤهاتی گورەپانـا بەرژەونـدیێن روسیا ودەولەتێن ئورویی یێن مینا بەریتانیا وئەلمانیابوون .ژبلی وێ هەڤرکیا دنیڤبەرا هەردوو دەولەتان (ئیران وئوسمانی)ل دور دەڤەرێن سنوری.

دوو: ژێـدەرێن تایبـەت ب بزاڤـا عەبـدورزاق بـەدرخانی ب دۆکیومنتێن بیـانی هاتیـە پاراسـتن ژ وانـا دۆکیـومنێن روسـی وئیرانی نە،لازاریف وجەلیلێ جەلیل دڤـی بـواری دا کـارەك مـــەزن کریە،بـــەلێ بتنـــێ دنـــاڤ دۆکیـــومنتێن روســـی دا کارکریـــە،ودۆکیومنتێن دەولـــەتێن دن یـــێن ل دور خـــەبات ویەیوەندیێن عەبدولرزاق بەدرخانی هەتا نوکە نەهاتینە ئەشکرا کرن.

مەرەما من ژ ڤێ ڤەکولینێ شروڤەکرنا هەمو ئالێن خەبات وتێکوشینا عەبدورزاق بەدرخانی نینە،بەلکو بتنێ بەحسکرنا هنەك ئالێن پەیوەندییێن وی نەخاسمە دگەل سەرکردە وکەسایەتییێن بناڤ ودەنگییێن کورد، وهەروەسا پەیوەندییێن وی دگەل روسیا،کو عەبدورزاق بەدرخانی بڤان پەیوەندیان هاتیە نیاسین،هەردیسان گەلەك ژ قوناغێن خەباتا وی یا سیاسی ب ئالیکاریا روسی بوو،ژبلی خەباتا چاندی کو روسیا پالپشتیا وی کریە ب رێیا کونسولێ روسی ل باژارێ خوی.

ئەڤ ڤەکولینە ل سەر سێ بابەتان هاتیە بارڤەکرن :

یەك:کورتیەك ل دور ژیانا عەبدولرزاق بەدرخانی .

دوو: تێکەلێن سیاسی یێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل کوردان.

سێ: تێکەلێن سیاسی یێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل روسیا.

عەبدولرزاق بەدرخان, دناڤ مالباتا بەدرخانیان دا ئەندامەکێ ب ناڤ و دەنگ بوو و گەلەك ژ قوناغێن ژیانا خوە بۆ خزمەتا مللەتێ کورد تەرخان کرینە . ژ بەر ڤێ یەکێ ژی کەتیە د دەراڤێن بەرتەنگ دا و گەلەك دەمێن ژیانا خوە د

زیندانێن تاری دا بوراندینه. عبدالرزاق بەدرخانی خوە نێزیکی روسیا کریە مەرەما وی ژ ڤێ یەکێ ئاڤاکرنا دەولەتەکا کوردی ب چاڤدێریا دەولەتا ناڤبری بوو روسیا ژی ژ ئالێ خوە ڤە , ژبەر ناڤ و دەنگیا وی خوە نێزیکی وی کریە, مەرەما روسیا بەلاڤکرنا دەستهەلاداریا خوە دناڤ کوردان دابو.

مەرەما سەرەکی یا عەبدولرزاق بەدرخانی پەیداکرنا ئێکگرتنەکا کوردی بوو,کو ب رێیا ڤێ ئێکگرتنێ ل هەمبەری دوژمنی ب راوەستیت,لێ خەباتا وی ژ بو ڤێ مەرەمێ بدروستی نەگهەشتە ئارمانجێ ئەوژی ژ بەر گەلەك ئەگەران ,ژوانا دوبەرەکیا دناڤبەرا گەلەك ژ سەروك هوزێن کوردی دا،وسیاسەتا روسیایا نەرون وئەشکرا هەمبەری کوردان,کو وێ هەرتم دڤیا ناڤ ودەنگیا عەبدولرزاق بەدرخانی دچارچوڤەکێ تەنگ بهینیت,دگەل ڤێ یەکێ دەولەتا ئوسمانی ژی عەبدولرزاق ب مروڤەکێ گومان لێ کری دناڤ کوردان دا نیشاندایە.

کورتی یەك ژ ژیانا عەبدولرزاق بەدرخانی:

عەبدولرزاق بەردخان کورێ نەجیب پاشایە ,نەجیب پاشا لاوێ میر بەدرخانی یە (١٨٠٣-١٨٦٩).[1] عەبدولرزاق بەدرخان ل سالا ١٨٦٤ ول باژارێ ئیستەنبولێ ژ دایك بوویە ل دەسپێکا ژیانا خوە عەبدولرزاق بەردخان زمانێن روژ هەلاتی وئەوریی خواندیە ژ وان ژی زمانێ فەرەنسی ,ڤێ یەکێ هاریکاریا وی ژ بو نیاسینا ئەدەب و دیروکا فەرەنسی کریە ،هەروەسا ژێدەر خوەیا دکەن کو هوزانڤانێ ب ناڤ و دەنگ حاجی قادرێ کویی (١٨١٥- ١٨٩٧) هەستێ نەتەوەیی ل جەم عەبدولرزاق بەرز کریە.[2]

عەبدولرزاق بەدرخانی هەولدایە ژبۆ تمامکرنا خواندنا خوە بەرب فرەنسا ڤە بچیت,بەلێ سولتان (عبدالحمید)ێ دووێ دەرفەت نەدایێ , ل دەسپێکا سالێن نوتان ژ چەرخێ نوزدێ عبدالرزاق وەك کارمەند ل وەزارەتا دەرڤە یا ئوسمانی هاتە دەستنیشانکرن پاشی بو بالیوزخانەیا ئوسمانی ل پترسبورگ هاتە ڤەگوهاستن ,بەلێ ژ بەر هەڤبەندیێن وی دگەل روسیا,دەولەتێ ژ بالیوزخانەیا روسی ڤەگوهاستە بالیوزخانەیا

ئوسمانی ل تەهرانێ,و دەولەتێ چاڤدێریا وی دکر هەتا جارەکا دی بو ئیستەنبولێ ڤەگەراندی .[٣]

بەلێ عەبدولرزاق بەرێ خوە نەدا ئیستەمبولێ , بەلکو بەرب روسیا ڤەچوو وب هاریکاریا کارمەندێن بالیوزخانەیا روسی گەهشتە باژێرێ (تبلیس) یێ ل باشورێ روسیا.

عەبدولرزاق دەربارەی ئەگەرێن چوونا خوە بو روسیا دبێژە "من دزانی سەروبەرێ مالباتا مە یێن نەخوەشە و دکاودانەکێ خراب دایە .ژ بەر ڤێ چەندێ من بەرێ خوە دایە تبلیسێ ".[٤]

دەما عەبدولرزاق گەهشتیە دناڤ ئاخا روسیا دا ,سولتانێ ئوسمانی گەلەك پێ نەخوش بوو,ورێکێن دبلوماسی دگەل روسیا بکار ئینان دا کو عبدالرزاقی ژ ئاخا خوە دویربکەت,هەر د وی دەمی دا گڤاشتن ل نەجیب پاشایی دکرن دا عەبدولرزاق ڤەگەرینتە ڤە ئیستەمبولێ ,و شیا ب رێکا بابێ وی جارەکادی عبدالرزاق ل ئیستەمبولێ ئاکنجی بکەت .[٥]

دەمێ عەبدولرزاق هاتیە ئیستەمبولێ جارەکا دی کەتە ل ژێر چاڤدێریا پولیسێن سولتان (عبدالحمید)ی ڤە, وسولتانی

نافبری عەبدولرزاق ل سەروکاتیا کاروبارێن بالیوزان ل کوچکا سولتانی دەست نیشانکر دا هەر ل ژێر چاڤدێریا وی بیت.[6]

ژبەر چاڤدێریا سولتانی وپولیسێن وی ,جارەکا دی عبدالرزاق دگەل بالیوزێ روسیا زینوفیف کەفتە دگەنگەشێدا.عبدالرزاقی داخواز ژێ کر کو دەرفەتێ بدەتێ دا جارەکا دی بچیتە روسیا ,بەلێ زینوفیف رازی نەبوو,چونکو نەدڤیا هەڤبەندی دناڤبەرا روسیا وئوسمانی یان دا نەخوش بین ,هەر ل وی دەمی بالیوزێ روسی پەیمان دا عبدالرزاقی کو دێ دگەل سولتانێ ئوسمانی سەبارەت سەرەدەریا ئوسمانییا دگەل عبدالرزاقی ئاخڤیت.[7]

بەلێ سولتانی سیاسەتا خوە هەمبەری عبدالرزاق بەدرخانی نەگهوری.

ل ٢٢ئادارا سالا ١٩٠٦(رضوان) پاشا سەرۆك پولیسێن ئوسمانیا ل ئیستەنبولێ هاتە کوشتن ،عبدالرزاق ومامێ وی عەلی شامیل بڤێ کوشتنێ هاتنە گونەهبارکرن,[8] ,گەلەك دیروکڤان دبێژن کوشتنا رضوان پاشای د دیروکا بەردخانیاندا رویدانەکا گرنگ بوو ،چونکەسولتان (عبد الحمید)ی ئەڤ بویەرە بدەلیڤە دیت دا کو ئەندامێن مالباتا بەدرخانیان ژ ستەنبولێ

دویر بکەت، ود ئەنجام دا عبدالرزاق بەدرخان وعەلی شـامیل بو باژێرێ ترابلس,ل لیبیا هاتنە سورگون کرن.(٩)

جهێ گوتنێیە بێژین کو عبدالرزاق بەردرخان دناڤبـەرا سالێن ١٩١٠_ ١٩١٧ کارەکێ ژبو دامەزراندنا کوردسـتانەکا ئوتونومی ودبن چاڤدێریا روسیا ڤە کارەکێ بەرچاڤ ,هەر ل وی دەمی دگەل کەسانێن سیاسی یێن روسی کـوم دبـوو بەحـسێ دامەزراندنا ڤێ کوردسـتانا ئوتونـومی دهاتـە کـرن ,هەروەسـا دەمێ شەرێ جیهانی یـێ ئێکـی هاتیـە رویـدان عەبـدولرزاق بەدرخانی پشکداری دگەل لەشکرێ روسیا کریە وب هاریکاریا وی روسیاچەندین دەڤەرێن دەولەتا ئوسمانی گرتینە.(١٠)

عەبدولرزاق بەدرخان وەکە سیاسەتڤان ورەوشنبیرەکی کورد،باوەریەکا موکم هەبوو کو خزمەتکرن وگەشـەکرنا بزاڤـا چاندی ل کوردستانێ رولەکێ هەری کاریگەر درزگارکرنا وێ دا هەیە.

وی ژبو ڤێ مەرەمێ پروژەکتێن بەرچـاڤ هـەبوون کـو یـێن ژ هەمیان گرنگتر ئەڤە بوون:

یـەك: ئاڤاکرنـا کومەلـەیا جیهـانزانی ١٩١٣ کـو کومەلەیـەکا چاندا کوردی بوو.

دوو: ڤـەكرنا خوەندنگەهـەكا كـوردى ل بـاژارێ خـوێ كـو باژارەكێ كوردستانا ئیرانێ یە..[11])

هەژى گوتنێ یە بێژین كو دەستكێسیا حوكمەتا ئوسمانى بەردەوام دیڤچوونا بزاڤ ولڤلڤینێن وى دكر،هەتا شیایی ل سالا ١٩١٨ ل دەردورێن باژارێ رەواندوزێ بگرن،پشترە عەبدولرزاق وەك ئێخـسیر دا دەسـتێ علـى ئیحـسان باشـاى سـەركردێ فەیلەقا شەشـێ یـا لەشـكرێ ئوسمـانى ل ئـەنیا عێراقى،كـو سەركردێ ناڤبرى بێ دادگەهـ ب بریارا ب دارڤـەكرنێ هاتـە حوكم كرن،وئەڤ بریارە ل باژارێ موسلێ وبـێ ئەشـكرا هاتـە ئەنجام دان. [12]

عەبدولرزاق بەدرخـــان و کەسێن سیاسی یێن کورد:

عەبدولرزاق بەدرخان وەکە سیاسەتڤانەکێ کوردی ب ناڤ ودەنگ هەڤبەندی وتێکەلیێن موکم دگەل کەسایەتیێن سیاسیێن کورد یێن هەڤچەرخێ خوە هـەبوون. دیـسان عەبـدولرزاقی د ژیانـا خـوە یـا سیاسـی دا تێکـەلیا چـەندین سـەروك هـۆز ومالەزنێن کوردان کریە.

وەکە مە خوەیا کری عەبدولرزاق بەدرخانی دقوناغا ژیانا خوە یاسیاسی دا بتایبەتی یا دنیڤبـەرا سـالێن ١٩١٠-١٩١٤ دا، بروژەکتـەکێ کـرنگ ژبـو دەسـپێکرنا شورەشـەکا کـوردی هـــەبوو، کو ئـــەڤ شورەشـــە ب ئالیکاریـــا روســـیا بهێتـــە دەسـپێکرن.[١٣] مـەرەما ڤـێ شورەشـێ ژی ئاڤاکرنـا دەولەتـەکا کـــوردی بـــوو، دڤی پروژەکتـــی دا تێکـــەلی و هەڤبەنـــدیێن عەبدولرزاق بەدرخانی دیار و ئەشکرا دبن.

بێ گومان سیاسەتا حوکمەتا ئوسمـانی (کـو وی چـاغی حوکمەتا "الاتحاد والترقي"یا١٩٠٨-١٩١٣ ، ئیتحادیان, حوکم ل دەولەتا ئوسمانی دکر) یا نەباش هەمبەری کوردان، پالدەرەك بوو بۆ کەسێن سیاسی یێن کورد کو دەست ب خەباتا خوە یا جەکداری بکەن ول هەمبەری وێ سیاسەتا نەباش راوەسـتن.

چـونکو مـەرەما وان يـەك بوو، ئـەوژی قورتالکرنـا کـوردان ژ سیاسەتا ئوسمانیان وجوداکرانـا دەڤـەرێن کـوردی ژ دەولـەتا تورکی، لەورا تێکەلیێن وان موکم وخورت دبوون .

عەبـدولرزاق بـەدرخان ل کانونـا دووێ سـالا ۱۹۱۰ گەهشتە دناڤ ئاخا دەولەتا روسیا دا،[١٤] ول دەڤـەرێن نێزیـك سـنورێن روسـیا دگـەل ئـیران ودەولـەتا ئوسمـانی ئـاکنجی بوو. سەبارەت ڤێ یەکێ عەبدولرزاق دیار دکە : ((***پشتی ئەز گەهـشتیمە تبلـیس ی کوخانوڤـسکی ئـەز بـۆ سـەرکردێ لەشکری دامە نیاسین وهاریکاریا من کر کو ئەز بەرب ماکو ڤە بچم. ومەرەما من ژ ڤێ یەکێ ئەو بـوو کـو ئـەز خـوە نێزیکـی گونـدێن هـۆزێن کـوردی بـێن سـەر سنورێ ئـیران وتورکیـا بکەم.***))[١٥]

بڤێ چەندێ خوەیا دبە کو عەبدولرزاق بەدرخان ڤیا خوە نێزیکی هۆزێن کوردی بێن سەر سنوری بکەت. ئـەو ژی ژبـو گێرانا کارێ خوە یێ سیاسی وئەنجامدانا پرۆژەکتـێ شورەشا کوردی.

دەما عەبـدولرزاق بـەدرخان گەهـشتیە دەڤـەرێن سـەر سنوری ئەڤ چەندە ب دەرفەت دیت کـو سـەردانا چـەندێن دەڤـەرێن کـوردی بکـەت وەکـە: وان، سوما، برادوسـت وهـەتا ئورمیێ، سـەبارەت ب پێـشوازیا سـەروك هـۆزێن کـوردی ل

دەڤەرێن ناڤبری ژ عەبدولرزاق ئەو دیار دکە :*ل دەڤەرێن هۆزێن کوردی ئەوێن من بەرێ خوە دایێ،پێشوازیەکا باش ل من هاتە کرن* ، دەربارەی مەرەما خوە ژی دبێژە :*کاری من ئەو بو وان رازی بکەم دا کو هێزێن تورکی ژ دەڤەرێن سەلماس و ئورمیێ دویر بکەن کو بەری وی دەمی گرتبوون.*[١٦]دیسان عەبدولرزاقی داخواز ژ کوردێن ڤان دەڤەرا کربوو کو ئالیکاریا لەشکرێ تورکی نەکەن نەخاسمە دەمێ بکارن ول هەمبەری دەستهەلاداریا ئیرانی ب راوەستیت.[١٧]

ژ گوتنا سەری یا عەبدولرزاق بەدرخانی سێ خال ئەشکرا دبن:

یەك: پروژەکتێ عەبدولرزاق بەدرخانی ژ بۆ هەلکرنا شورەشەکا کوردی لدەستپێکا سالا ١٩١١ دەسپێکریە،نەخاسمە دەمێ بەحسێ سەرەدانا گوندێن هۆزێن کوردی یێن سەرسنورێ روسیا دگەل ئیران ودەولەتا ئوسمانی دکەت.

دوو: هەڤبەندیێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل سەروك هۆزێن کوردی بتایبەتی یێن سەرسنورێ روسیا دگەل ئیران ودەولەتا ئوسمانی،ژبلی تێکەلیێن وی دگەل کوردێن خودان دەستهەلادار ل وان وئورمیێ وسەلماس...هتد.

سیێ: تێکەلیێن وی یێن باش دگەل دەستهەلاداریا ئیرانیێ، لەورا داخواز ژ سەروك هوزێن کوردا دکت کو ل هەمبەری کارێن لەشکریێ تورکی بتنیێ راوەستن.

عەبدولرزاق بەدرخانی دیسان پەیوەندی دگەل کەسایەتێن سیاسی یێن کوردێن ب ناڤ ودەنگ هەبوون، مینا سمکوییێ شکاك(١٨٧٥–١٩٣٠)[١٨] وشێخ عبد السلام بارزانی (١٨٧٤_١٩١٤)[١٩]وشریف باشایی (١٨٦٥_١٩٥١)[٢٠] وسەید تاهاییێ نەهری.[٢١]

ژێدەرێن دیروکی خویا دکەن کو پەیوەندیێن عەبدولرزاق بەدرخانی وسمکوییێ شکاك د خورت وموکم بوون، بێ گومان مەرەما هەردوو یان (عەبدولرزاق وسمکویی) ئاڤاکرنا دەڤەرەکا کوردی یا ئازاد بوو. ژبە ڤیێ یەکێ پەیوەندیێن وان موکمتر لێ هاتینە.

هەرچەندە ژێدەر دیار ناکەن کەنگی ئەڤ پەیوەندیی بە پەیدابووینە، بەلێ دیار دبە کو دەمیێ عەبدولرزاق بەر ب کوردستانا ئیرانیێ ڤە دچیت ویەیوەندی دنیڤبەرا وان دا خورت دبن، دگەلەك بویەر ورویدانان دا ئالیکاری دنیڤبەرا وان دا ئەشکرا دبیت، میناکیێ ڤیێ یەکیێ ژی دەمیێ عەبدولرزاق سەرەدانا دەڤەرێن کوردستانا ئیرانیێ دکە بتایبەتی دەڤەرێن

خوێ وماکو وقوتور ودگەل سەروك هۆزێن کوردان ل ڤێ دەڤەرێ کوم دبیت وپروژەکەتێ خوە یێ سیاسی بو وان ئەشکرا دکە، ئەوژی راگەهاندنا شورەشەکا کوردی ل کوردستانا ئیرانێ، ئانکو دڤیا کوردستانا ئیرانێ بکەتە بنگەهەك بو پروژەکتێ خوە یێ سیاسی وبجه ئینانا ئارمانجێن خوە یێن نەتەوەیی. لڤر پەیوەندیێن وی دگەل سمکویی خورت دبن، هەتا دگەهە وێ یەکێ دەمێ عەبدولرزاق ل کوردستانا ئیرانێ و ل بازارێ خوێ ب دەستێ ئوسمانیان تێ گرتن ،سمکویێ شکاك ئەوی قورتال دکە. [22] دپروژەکتێ شورەشا کوردی ل کوردستانا ئیرانێ دیسان عەبدولرزاق بەدرخانی سمکویێ شکاك کرە سەرکردێ هێزا لەشکری یا ئارمانجا وێ دەڤەرا سرای یا سنوری بیت. [23] پەیوەندیێن عەبدولرزاق دگەل سمکوی بەردەوام دبن، نەخاسمە دبوارێ رەوشنبیری‌دا کو هەردوویان دکومەلا جیهانزانی وقوتاپخانا کوردی ل بازارێ کارەکێ مەزن ئەنجام دایە.

سەبارەت پەیوەندین عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل شێخ عبد السلام بارزانی ڤە، عەبدولرزاق بخوە بەحسێ ڤان پەیوەندیان دکە ودبێژە : (***چاریکوڤ (قونصلێ روسی ل بازارێ خوێ ب پەیوەندیێن من دگەل سەروکێن کوردێن دەڤەرا ماکو هەتا ولایەتا موسلێ)یێ ئاگەهدار بوو ،دیسان چاریکوڤ ب وان***

پەیوەندیا دحەسیا لەوێن من دگەل شێخی بارزان(شێخ عبد السلام بارزانی) چێکرین.[24]ل جهەکێ دی عەبدولرزاق دبێژە : ((*دەمێ وەزارەتا کاروبارێن دەرڤە یا روسی پرسیار سەبارەت سەرهلدانا بتلیس (هامش)وشێخێ بارزان ژ من کری،من دیارکر کو شێخێ بارزان کەسایەتەك مەزنە وهەژی ئالیکارێن یە*.)).[25]دیسان بریار بو کو شێخ عبد السلام بارزانی دشورەشا سالا ١٩١٣ دا ،ئەو شورەشا عەبدولرزاق بەدرخان بو کارکری ،پشکدار بیت.[26].

هەژی گوتنێ یە بێژین کو ژبەر پەیوەندێن عەبدولرزاق بەدرخانی یێ کو بەرنیاس ب تێکەلی یا روسی،دگەل شێخ عبد السلام بارزانی،دەولەتا ئوسمانی د وێ هزرێ دا بوو بزاڤا شێخ عبد السلامی گرێدانەکا ب سەرهلدانا بەدلیس ١٩١٣ ڤە هەیە،ول دویڤ ژێدەرەکی عەبدولرزاق بەدرخانی دەستەك دبەرهەڤکرنا سەرهلدانا ناڤبری دا هەبوو.[27]

ژ پەیوەندێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل شێخ عبد السلام بارزانی دیار دبیت کو عەبدولرزاق بەدرخانی هەولدایە کەسایەتێن ب هێز ل کوردستانا باشور تێکەلی شورەشا کوردی بکەت،دیسان مەرەما هەردوو سەرکردێن کورد (شێخ عبد السلام بارزانی وعەبدولرزاقی)ل ڤر گەها یەك،کو ئەو ژی

قورتالكرنا كوردستانىَ يـە ژ سياسـەتا دەولـەتا ئوسمـانى وەك كارىَ يەكىَ،پاشان قورتالكرنا پەرچێن دن يێن كوردستانىَ.

جهىَ گوتنىَ يە كو دەمىَ عەبدولرزاق بەدرخان ل سالا ١٩١١بەر ب باريسىَ ڤە چويى،پەيوەنديێن وى دگەل شەريف پاشاى خورت بوون ،وژ گوتنا عەبدولرزاقى يا ل خوارىَ ديار دبـە كـو بـەرى نوكـە پەيوەنـدى دنيڤبـەرا وان دا هـەبوون ،وعەبدولرزاق بڤى رەنگـى بەحسـىَ پەيوەنـديێن خـوە دگـەل شـەريف پاشـاى دكـە: ((***پەيوەنـدي دنيڤبـەرا مـن وشـەريف پاشايى دا هەبوو،وى سەرپەرەمى ئەوى كوڤارا پارتا راديكالى يـا كو بناڤىَ (المشروطية)دەردئيخست،... من ژماريێن ڤـىَ كوڤـارىَ وبەلاڤوكێن وى ب ريّيا ئيرانىَ دهنارتنه كوردستانىَ***)).[٢٨]

عەبدولرزاق بەدرخان پەيوەندى دگەل هندك كەسـێن دى يێن كورد هەبوون مينا سەيد (طه) يىَ نەهرى،سـەبارەت ڤىَ پەيوەنديىَ عەبدولرزاق ب ڤى رەنگى دياردكـە :ل ئيلونـا سالا ١٩١٢ سەيد (طه)يىَ نـەهرى نـەڤيىَ شـێخ عبيـد الله ل تبليسىَ سـەرەدانا مـن كر،مـەرەما سـەرەدانا وى ئـەوبوو ژبـو خورتتركرنا كارىَ خوە هەڤدوبگرين.[٢٩]لڤێـرىَ دياردبيـت كـو پەيوەنديێن عەبدولرزاقى دگەل سـەيد (طـــە)يىَ نـەهرى ژى دچارچوڤىَ ئاليكاريا خەباتى"دا بوو كو ئارمانجا هـەردوويان

ئازادی یا کوردستانێ بوو.ب ئاوایەکی دن بزاڤا هەردویان ژێنخمەت کوردستانەکا یەکگرتی پەیوەندی دنیڤبەرا وان دا خورت ومۆکم کریە.

عەبدولرزاق بەدرخان وژبو پشتگیریکرنا پروژەکتێ خوە یێ شورەشەکا کوردی، خوە گەهاندیە شێخێن ئایینی ل کوردستانێ، ول گور راپورتا جێگرێ کونسولێ بەریتانی ل بازارێ وانێ، کونگرەکێ کەسایەتیێن ئایینێ ئیسلامێ ل سالا ١٩١٣ ل کوردستانی هەبویە، وئەڤ کونگرە ژبو پێشکێشکرنا ئاریکاریا شورەشا کوردی بویە، کو مەرەم ژ ێ شورەشا عەبدولرزاق بەدرخانی یە،[٣٠] هەرچەندە ژێدەرێن دیروکی بەحسێ ڤی کونگرەی نەکریە، بەلێ لڤێرە دیار دبیت کو عەبدولرزاق پەیوەندی دگەل هنەك کەسایەتیێن ئایینی ل کوردستانێ هەبوون مینا شێخێن ئیزدیان وکەسایەتیێن کرستیانان وژوان مارشمعونی.دیسان ژێدەر بەحسێ ئەنجامێن کونگرێ کەسایەتیێن ئایینێ بوسلمانا ناکەن، کو ڤی کونگرەیێ هاریکاریا بزاڤا عەبدولرزاق بەدرخانی کربیت، رەنگە کەسایەتیێن ئیسلامی ژبەر پەیوەندیێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل روسیا خوە ژ هاریکاریا وی دویرکربیت، هەر ل وی دەمی ژی دەولەتا ئوسمانی پروپاگندەك مەزن دناڤ کوردان دا

دکر کو بدەولەتا روسی دەولەتـەکا بـیٚ ئولە، وهـەتا پروپاگنـدە دژی عەبدولرزاق بەدرخانی دکر کو خوە گەهاندیە دەولەتەکا نە بوسلمان، ودروژناما ئوسمـانی ژی دا گەلـەك بەحـسیٚ ڤـی بابـەتی هاتیـە کـرن. روژنامەگـەریا ئوسمـانی عەبـدولرزاق بـەدرخان ب مروڤـەکیٚ دەرکـەتی ژ ئـولیٚ ئیـسلامیٚ ل قەلـەم دایە، دیـسان داخـواز ژ کـوردان کریـە کـو هەمبـەری کـار وتێکەلیێن عەبـدولرزاق دگـەل روسـیا دبـیٚ دەنـگ نـەبن. [31] ودبیـت ڤـیٚ پروپاگنـدیٚ کارتێکرنـا خـوە ل سـەر هەسـتیٚ کەسایەتیێن ئاینیٚ ئیسلامیٚ هەمبەری عەبدولرزاق بەدرخانی کربیت.

هەردیسان جارەکادی جێگریٚ قونسلیٚ بەریتانی ل وانیٚ دیار دکە کـو عەبـدولرزاق وهـەڤالێن خـوە دبێـژن ل وەختـیٚ شورەشیٚ دیٚ مە (١٠٠)هزار لەشکر هەبیت. [32] بیٚ گومان ئەڤ ژمارا لەشکری گەلەکـە ب تایبـەتی ل وی وەختی، وکـارەکیٚ گەلەك ب زەحمەت (١٠٠)لەشکر کوم ببت، بەلیٚ یـا گـرنگ ل ڤر ئـەوە کـو عەبـدولرزاق بـەدرخان دشـێت ب رێیـا تێکـەلی وپەیوەندیێن خوە لەشکرەکیٚ کوم بکەت.

هەژی گوتنیٚ یە بێژین کو تێکەلیێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل کوردان پروژەکتیٚ دەسپێکرنا شورەشا کوردی گەشـتر لیٚ

کر،وژێدەرێن تایبەت ب بزاڤا عەبدولرزاق بەدرخانی دیار دکەن کو ئەوی ل سالا ١٩١٣ نەخشێ دەسپێکێ یێ شورەشێ دانا،وئەڤ نەخشە یێ پێکاهاتی بوو ژ چەند کارێن لەشکری ل سەر سنورێ ئیرانێ ودەولەتا ئوسمانی،ول دویڤ نەخشێ ناڤبری سەعید بەگ (ئێك ژ سەروك هوزێن کوردایە ل سەر سنورێ دنیڤبەرا ئیرانێ ودەولەتا ئوسمانیدا) دێ بکارەکێ لەشکری دژی لەشکرێ ئوسمانی ل دەڤەرا (ئارچاغ)رابیت، کو مەرەم ژێ دویرکرنا لەشکرێ ئوسمانی ژ دەڤەرا ناڤبریە .وسەید (طه) یێ نەهری ژی دێ ب سەرکێشیا لەشکرەکی دێ بەرب دەڤەرا باشقالا چیت،وهێزا سمکویێ شکاك دێ بەرب دەڤەرا سرای یا سنوری چیت.وعەبدولرزاق ل دویڤ نەخشێ شورەشێ دێ مەرەما وی ئازادکرنا دەڤەرا بوتان بیت.[٣٣]

ژبلی هاریکاریا سمکوی وسەید (طه)ی وسەعید بەگ هنەك کەسێن دی دێ هاریکاریا شورەشێ کەن مینا موسا بەگی وخیر الدین بەرازی،وکور حسێن پاشا وسەبارەت کارێ سەعید بەگ عەبدولرزاق دیار دکە کو کارێ وی ئەوە دێ بەر ب ئیرانێ دچیت بو بجە ئینانا نەخشێ دویماهیێ یێ شورەشێ.[٣٤]ژبو ڤێ شورەشێ دیسان عەبدولرزاق بەدرخانی پالپشتیا خوە ب

کوردێن دناڤ لەشکرێ ئوسمانی دا دیارکریە ،ول دور ڤێ یەکێ دیار دکە : ((*هنەك ژ کوردێن دناڤ لەشکرێ ئوسمانی دگەل مەنە.*)).[٣٥]

دنەخشێ ڤێ شورەشێ دا، دیسان عەبدولرزاق بەدرخان رولێ ئیرانێ دویر نەکریە،وعەبدولرزاق حەز دکر کو ب رێیا دویرکرنا لەشکرێ ئوسمانی رەزامەندیا ئیرانێ بال خوە ڤە بکێشیت،وسەبارەت ڤێ یەکێ دبێژە :*ئەگەر ئیران داخوازا من بجە نەئینیت ئەز دێ ب کارەکێ لەشکری بازارێن سەلماس و ئورمیێ گرم،پشترە دێ نامەکێ بوو شاهێ ئیرانێ هنێرم،ودێ دیار کەم کو ل ژێر فەرماندار‌یا وی دێ لەشکرێ ئوسمانی ژ ئیرانێ دویرکەم،وئەڤ کارە ل سەری دێ هەمی ل ژێر چاڤدێریا قونسلێ روس بیت.*[٣٦]

نەخشێ شورەشا عەبدولرزاق بەدرخانی بو شورەشا کوردی بجە نەهات ،چونکە دەولەتا روسی رازی نەبوو،وعەبدولرزاقی هەرتم دیار دکر کو ئەڤ شورەشە ل ژێر چاڤدێریا وێ یە،وروسیا دیار کر کو ژبەر تێکدانا پەیوەندیێن خوە دگەل ئوسمانیان رازی نابیت ل سەر ڤێ‌شورەشێ ،دیسان روسیا دیارکر کو ئەڤ شورەشە دێ بیتە ئەگەرێ نەرازیبوونا بەرپرسێن ئوسمانی وئیرانی.[٣٧]

پشتی روسیا دژی پروژەکتێ عبدالرزاق یێ سالا ١٩١٣راوەستیا, عبدالرزاقی هنەك پێکولێن دی کرن ,ژ وان داخواز ژ روسیا کر کو هاریکاریا وی بکەن، وی وەك سەروکێ رێڤەبەرێ ئیداری یێ دەڤەرەکا کوردی ل ئیرانێ دەست نیشان بکەن,بەلێ روسیا هەر ژ بەر ئەگەرێن بەری نوکە مە دیار کرین دژی ڤێ چەندێ راوەستیا. [٣٨]ل دویماهیێ روسیا بریاردا کو عەبدولرزاق ژ بەدلیسێ بەرب تەبریزێ ڤە بچیت وپروپاکندا روسی دناڤبەرا کورد و ئەرمەنان دا بەلاڤبکەت.[٣٩]

هەر چەندە دەولەتا روسی بزاڤ وکارێ عەبدولرزاق دورپێچکریە ,بەلێ ناڤهاتی بزاڤ و تێکەلیێن خوە دگەل کەسێن کورد خورتر لێ کرن.[٤٠]

دەولەتا روسی مفا ژ پەیوەندیێن عەبدولرزاق دگەل کوردان دیت,نەمازە دەمێ شەرێ جیهانی یێ ئێکێ(١٩١٤-١٩١٨)دەسپێکری,وی جاخی عەبدولرزاق بەدرخان ل باژارێ (ماکو) بوو,و ژ بو هاریکاریا روسیا دڤی شەری دا ,بریار ژ ئالی روسیا ڤە هاتە دان کو پێدڤیە عەبدولرزاق دناڤبەرا کوردا دا کار بکەت,و کوردان رازی بکەت کو ئالیکاریا لەشکەرێ روسیا بکەت,وئەڤ یەکە بجه هات دەمێ عبدالرزاق وب هاریکاریا کوردان دەڤەرا(ئاباخ)ستاندی ویشترە (٣٠٠)سوار ژ هوزا

حیدرنلی یا کوردی وهنەکێن دی ژ هۆزا میلان (مللی) کومکرین,وب رێیا ڤان هەردوو هۆزان گەلەك ژدەڤەر و گوندێن دەولەتا ئوسمانی گرتن.[41]

دیسان هێزا لەشکری یا کوردی ئەوا ل ژێر سەروکاتیا عبدالرزاق بەدرخانی ئالیکاریا لەشکرێ روسیا ل دەڤەرێن دەردورێن باژارێن وان وتەبریز وئورمیێ کربوو.[42]

ژ گوتنا سەری دیار دبت کو عەبدولرزاق بەدرخانی تێکەلی دگەل هوزێن حیدرانلی ومیلان(مللی)ی یاکوردی هەبوو,وئەڤ هەردوو هۆزە ل کوردستانا باکور ژ هۆزێن کوردی یێن بناڤ و دەنگ بوون,وب ئالیکاریا ڤان هەردوو هۆزان دیسان خزمەتا لەشکرێ روسیا کربوو.

دیسان تێکەلی وپەیوەندیێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل کوردان هاریکاریا وی کریە ,کو خوە بگەهنیتە وان ب رێیا بەلاڤکرنا دانەزان و بەیاننامەیان ژ بو رازیکرنا وان کو ئالیکاریا لەشکەرێ ئوسمانی دژی روسیا نەکەن,و دڤان دانەزانان دا هاتیە :مەرما مە ژ پەیوەندیان دگەل روسیا ئەوە کو بەرێ جەکێ خوە بەدەنە ئەنیا لەشکەرێ ئوسمانی .دیسان ڤێ دانەزانێ داخواز ژ کوردان کریە کو ئالیکاریا ئەلمانیا

نەكەن ,چونكە ئالیكاریا ئەلمانان وەكە دەولەتەكا نە بوسلمان دەركەتنە ژ ئاینێ ئیسلامێ .[43]

ل سالا ١٩١٥ لەشكەرێ روسیا ل ئەنیا روژئاڤا باكورا ئیرانێ توشی هنەك شكەستنان بوو,وهنەك ژ بەرپرسێن روسی ئەگەرێن ڤێ یەكێ ژی زڤراندە ڤە بۆ هاریكاریا عەبدولرزاق و كوردان بو ئوسمانیان.[44]

ژ بەر ڤێ یەكێ هنەك بەرپرسێن روسی داخواز دكر كو عبدالرزاق بەدرخان ژ چەپەرێن شەری دویركەن ،بەلێ سەركردێن لەشكرێ روسیا جارەكادی ئەڤ پروژەكتە گیروكر .ویشترە هزر بو وێ چەندێ هاتە كرن كو جارەكادی عەبدولرزاق بو كوردستانێ بهێتە رەوانەكرن ژ بو چێكرنا پەیوەندیان دگەل كوردان،[45] ژ بەر ڤێ یەكێ ژی دەمێ لەشكەرێ روسیا سالا١٩١٥ بەرب باژارێن ئەرزرومێ وبەدلیسی ڤە هاتین جارەكا دی عەبدولرزاق هاریكاریا كوردان بو لەشكەرێ روسیا دیاركرن.[46]

تێکەلیێن عەبدولرزاق بەدرخانی یێن سیاسی دگەل روسیا:

عەبدولرزاق بەدرخانی مینا گەلەك ژ سیاسەتڤانێن کورد پەیوەندی وتێکەلی دگەل روسیا هەبوون،(٤٧) مەرەما عەبدولرزاق بەردرخانی ژڤێ پەیوەندیێ ئەبوو کو ب ریێا ئالیکاریا روسیا بگەهە ئارمانجێن خوە یێن نەتەوەیی.روسیا ژی ژ ئالێ خوەڤە هەولدایە پەیوەندیان دگەل کوردان موکم بکەت(٤٨) نەخاسمە ل سالێن بەری شەرێ جیهانیێ ئێکێ و ل دەمێ دەستهەلاداریا ئەلمانیا دناڤ دەولەتا ئوسمانی دا بەرفرەهبویی،هەر ژ بو ڤێ مەرەمێ روسیا گەلەك ژ دبلوماسێن خو دهنارتنە کوردستانێ ژبو چێکرنا پەیوەندیان دگەل سەروك هۆز وسەروك ملمەزنێن کوردان.(٤٩)

دیروکڤان ونڤیسەران ئەگەرێن هەولدانا کەسێن سیاسی یێن کورد ژ وانا عەبدولرزاق بەدرخانی ژ بۆ چێکرنا پەیوەندیان دگەل روسیا بەحس وشروڤەکرینە،مینا (میجەر نوئیل) ێ بێ کو ب ڤی رەنگی خوەیادکە:کوردان دشیان دا نەبوو بێ ئالیکاریا تو دەولەتێن بیانی ژ بگەهنە ئارمانجێن خوە یێن نەتەوەیی،لەورا داخوازا ئالیکاریا روسیا ژبو ڤێ مەرەمێ کریە.(٥٠)

جەلیلیٚ جەلیل ل دور ڤیٚ یەکیٚ دیار دکە: سیاسەتا ئوسمانیا هەمبەری کوردان وئالیکاریا روسیا بۆ مللەتێن بەلکان ژبۆ رزگارکرنا وان دەران ژ دەستهەلاداریا ئوسمانیان، کورد پالداینە کو داخوازیا ئالیکاریێ ژ روسیا بکەن.[٥١] دیسان د.کەمال مەزهەر پشتگیریا بوچوونا جەلیلی دکەت وخوەیا دکەت: گەلەك ژ کەسایەتێن کورد پشتگیریا هزرا داخوازا ئالیکاریێ ژ روسیا دکر، ئەو ژی ژبەر زولم وزورداریا دەولەتا ئوسمانی بوو ئەوا ل سەر کوردان سەپاندی.[٥٢]

بیٚ گومان هەلبژارتنا عەبدولرزاق بەدرخانی دەولەتا روسی وەك دەولەتەك کو داخوازا ئالیکاریا ویٚ بکەت، دزڤریت ویٚ هەڤرکیا دنیڤبەرا دەولەتا روسی وئوسمانی ل دور دەڤەرێن سنوری هەردوو دەولەتان، و عەبدولرزاق بەدرخانی مفا ژ ڤیٚ دەرفەتیٚ دیتیە وداخوار ئالیکاریا روسیا کریە، ژ بۆ ب دەستڤەئینانا ئارمانجێن خوە یێن نەتەوەیی وئاڤاکرنا دەولەتەکا کوردی وب ئالیکاریا روسیا. وچونکە دەولەتا روسی دەولەتەکا نێزیك بۆ کوردستانیٚ ، لەورا عەبدولرزاق بەدرخانی داخوازا ئالیکاریا تو دەولەتێن دی وەکە بەریتانیا نەکریە. هەرچەندە عەبدولرزاق بەدرخانی باوەری ب بەریتانیا نەبوو کو ئالیکاریا

وی بکەت، چونکە بەریتانیا پالپشتا ئوسمانیا دکر، ئو ژی ژبەر بەرژەوندیا خوە بێن دناڤ دەولەتا ئوسمانی‌دا.[53]

دەسپێکا پەیوەندیێن عەبدولرزاق بەدرخانی دگەل روسیا دزڤرن دەسپێکا سالێن نوتان ژ چەرخێ نوزدێ دەما عەبدولرزاق وەکە کارمەند ل وەزارەتا دەرڤە یا دەولەتا ئوسمانی، وبتایبەتی دەمێ ل بالیوزخانا ئوسمانی ل سان پتسبورگی وەك سکرتێرێ دووێ هاتیە دەستنیشانکرن.

عەبدولرزاق ل سان پترسبورگێ فێری زمانێ روسی بوو، هەردیسان عەبدولرزاق ژ نێزیکڤە گەلەك ژ رەوشت وسەروبەرێ سیاسی ووچاندی بو وی دیار وئەشکرا بوون، دیسان ژبەر هەڤالینا وی دگەل کەسایەتێن روسی، دەولەتا روسی دیاریەك کو بناڤێ (ستانیسلاڤ) بۆ تەرخان کربوو.[54]

ژبەر پەیوەندیێن عەبدولرزاقی دگەل روسیا دەولەتا ئوسمانی ئەو بو بالیوزخانا ئوسمانی ل تەهرانێ وەکە سکرتێرێ دووێ هاتە ڤەگوهاستن، بەلێ بەری عەبدولرزاق بەر ب تەهرانێ بچیت سولتانێ ئوسمانی (عەبدولحەمیدێ دووێ)بریاردا کو ئەو ئیستەمبولێ ڤەگەریت، عەبدولرزاق ل دور ڤێ بریارێ نەچوو، بەلکو کو ب ئالیکاریا کارمەندێن

باليوزخانا روسى ل تەهرانىٚ ل ئيلونا سالا ١٨٩٢ بەرىٚ خوە دا ئاخا روسيا ،سەبارەت ڤىٚ يەكىٚ عەبدولرزاق دبيٚژيت :

((دەما من زانى كو سەروبەرىٚ مالباتا من ل ژيٚر حوكمەتا ئوسمانى يىٚ نەباشە،ومەترسى ل سەر ژيانا من هەيە،من ريٚيا خوە بەر ب بەدليسىٚ گوهارت،پشتره من بەرىٚ خوە دا بازارىٚ ئيريڤانىٚ كو نيٚزيكى كوردستانىٚ بوو.))[55]

ل ڤيٚرىٚ ديار دبيت كو دەما عەبدولرزاق بەدرخانى كارمەندىٚ باليوزخانا ئوسمانى ل سان پوترسبورگىٚ پەيوەنديٚن باش دگەل كەسايەتيٚن روسى هەبوون، لەورا ڤىٚ يەكىٚ ئاليكاريا وى كريە كو بەر ب روسيا بچيت دەمىٚ ئەو ومالباتا خوە توشى سياسەتا ئوسمانيان بووين.

گەهشتنا عەبدولرزاق بۆ روسيا بۆ جهىٚ دلنەخوەشيا سولتانىٚ ئوسمانى،لەورا سولتانى ب ريٚيا كاريٚن دبلوماسى دەولەتا روسيا قايل كر كو عەبدولرزاقى ژ ئاخا خوە دوير بكەت،وئەڤ يەكە بجهات دەمىٚ عەبدولرزاق بو بازارىٚ باتوم(دكەڤيتە جورجيا ل سەر دەريا رەش) هاتيە دويركرن.[56]

وەسا ديارە كو عەبدولرزاق بەدرخان نەشيا ل روسيا بمنييت يان ب ريٚيا دوستيٚن خوە ييٚن روس بريارا حوكمەتا روسيا بجه نەئينيت،لەورا بەرب بەريتانيا چوو،ل ويٚرىٚ

عەبدولرزاقی پەیوەندی دگەل کومەل ورێکخراوێن ئەرمەنی چێکرن.[٥٧] بەلێ عەبدولرزاق هاتە ڤە ئیستەمبولێ ئەو ژی ژبەر گڤاشتنێن سولتانێ ئوسمانی ل سەر بابێ وی (نەجیب باشای) کرین، پشترە سولتانی عەبدولرزاق ل کوچکا خوە وەکە جێگرێ سەروکێ پێشوازیان دەستنیشانکر، ومەرەما سولتانی ژ ڤێ یەکێ ئەو بوو کو هەرتم عەبدولرزاق ل ژێر چاڤدێریا وی بیت. دیسان دڤێ قوناغێ گەلەك جاران ژیانا وی کەتیە دمەترسیێ دا ،هەتا گەلەك جاران ژ مرنێ قورتال بوویە، وەکی وی ئەڤ چەندە ڤەگێرایی.[٥٨]

ژگوتنا سەری دیاردبییت کو عەبدولرزاق ژبەر پەیوەندیێن خوە دگەل روسیا بویە جهێ چاڤدێریا پولیسێن سولتانێ ئوسمانی عەبدولحەمیدێ دووێ. وهەر ژبەر ڤێ چەندێ عەبدولرزاقی ب رییەکا نەپەنی داخواز ژ بالیوزێ روسی ل ئیستەمبولی (زینوفیڤ)ی کر، کو ئالیکاریا وی بکەت دا جارەکادی بەرب روسیا ڤە بچیت، لێ بالیوزێ ناڤهاتی بڤێ یەکێ رازی نەبوو، چونکە ئەوی هزر دکر کو ئەڤ کارە دێ بیتە ئەگەرێ تێکچوونا پەیوەندیێن روسی ودەولەتا ئوسمانی، هەر ل وی وەختی بالیوزێ ناڤهاتی دیار کو ئەو دێ بابەتێ سەرەدەریا ئوسمانی یان هەمبەری عەبدولرزاقی دگەا

سولتانی بەجس کەت.[٥٩] بەلێ پشتی هنکێ ولو دیار بوو کو سولتانی ودەولەتا ئوسمانی ساسەتا خوە هەمبەری عەبدولرزاقی نەگهوری.

سولتانێ ئوسمانی عەبدولحەمیدێ دووێ کوشتنا (رضوان پاشایی)سەروك پولیسێنئوسمانی ل سالا١٩٠٦ ل ئستەمبولێ ب دەرفەتزانیکو عەبدولرزاقیومامێ وی عەلی شامیلی ب ڤێ کوشتنێ گونەهباربکەت،پشترە هەردوو بەر ب تەرابلسێ (ل لیبیا) ڤە هاتنە سورگون کرن.دەولەتا ئوسمانی عەبدولرزاقیومامێ وی عەلی شامیلی بریارا ب دارڤەکرنێ حوکم کرن،بەلێ ژبەر ناڤ ودەنگی وجهێ مالباتا وان حوکمێ ب دارڤەکرنێ هاتە گهورین،وب حوکمێ هەروهەر هاتنە زیندان کرن.هەژی گوتنێ یە کو روژنامەڤانیا روسیا یا ڤێ سەردەمێ دەنگ وباسێن دادگەها عەبدولرزاقی وسەرەدەریا ئوسمانیا دگەل وی بەلاڤ دکرن.[٦٠] بێ گومان گرنگی پێدانا روژنامەڤانیا روسی ب دەنگ وباسێن دادگەهـ کرنا عەبدولرزاقی ـ پەیوەندیێن وی دگەل کەسایەتی وناڤو دەنگێن ل وی ل روسیا دزڤریت.

هەژی گوتنێ یە بێژین کو عەبدولرزاق تا شواتا سالا ١٩١٠ دزیندانێ دا مابوو،وئەو لێبورینا ژ حوکمەتا

ئتحاديان(الاتحاد والترقي پشتي كودەتايا سالا ١٩٠٨ حوكمەتا خوە يا بناڤێ ئتحاديا دامەزراند بوو)ژ عەبدولرزاقي وعەلى شاميلي نەگرتبوعەلى شاميل ل تەرابلسي چوو بو بەردلوڤانيا خودێ ،ول ئستەمبولێ هاتە ڤەشارتن،[61]

عەبد ولرزاق بەدرخان دەمێ ڤەگەريايي ئستەمبولێ سياسيەتا حوكمەتا توركي (كو وی سەردەمی ئتحادی ل سەر حوكمي بوون)هەمبەری وی ومالباتا بەدرخانيان نەهاتە گهورين عەبدولرزاق بخوە بەحسێ ڤێ يەكێ دكە وخوەيا دكە:كو سەرەدەريا حوكمەتا نوی يا توركي هەمبەری وی ومالباتا وی سەرەدەريەك نەباشە[62]

ژبەر ڤێ سەرەدەريێ عەبدولرزاقي جارەكادی خوە گەهاندە چريكوفي كو وی چاخي باليوزێ روسي ل ئيستەمبولێ بوو،وب ئاليكاريا وەزارەتا دەرڤە يا روسي خوە گەهاندە تەبليسێ،لڤێرێ ديار دبيت كو عەبدولرزاقي پەيوەندێين موكم دگەل چيريكوفي هەبوون،چيريكوفي داخواز ژ حوكمەتا خوە كربو كو ئاليكاريا عەبدولرزاق بەدرخاني بهێتە كرن دا بگەهيت روسيا،ودنامەكێ دا كو چيريكوفي بۆ وەزارەتا دەرڤە يا روسيا هنارتبوو،داخواز كر بوو كو عەبدولرزاق بەدرخاني بگەهيننە ئێريڤانێ وناساناما روسي ژی بۆ بهێتە

بەرهەڤکرن،وبەری بەرسڤا چیریکوفی بهێت عەبدولرزاق بەدرخان ژ ئستەمبولێ دەرکەت وبەر ب ئێریڤانێ چوو.هەر ل وی دەمی چیریکوفی نامەکا دی بۆ کاخانوڤسکی جێگرێ روسی ل قەفقازێ هنارت،ودیار کر کو عەبدولرزاق دێ گەهیتە روسیا ویندڤیە پێشوازیەکا باش لێ بهێتە کرن،ودگەل وێ نامەیێ کورتیەك ژ ژیان عەبدولرزاقی شاندبوو.[٦٣]

عەبدولرزاق بەدرخان ل ٨ کانونا ئێکێ سالا ١٩١٠ ێ گەهشتە تەبلیسێ ،وژبەر پەیوەندیێن وی یێن باش دگەل کەسایەتیێن سیاسی یێن روسی ل روژا ئێکێ ژ گەهشتنا وی ب گەرمی هاتە پێشوازی کرن.(مینا وان کەسایەتێن پێشوازیا وی کرین ئەڤەبوون: میر زویف، میر یمانوڤ،وزبیلوڤ[٦٤]

وەکە مە خویا کری کو عەبدولرزاق بەدرخانی دڤیا ل بازارێ ئێریڤانێ بمنیت،چونکو دا نێزیکی دەڤەرێن کوردی بیت،لێ ئەڤ روسیا چەندە نەدڤیا،ول دەمێ عەبدولرزاق گەهشتیە تەبلیسێ نڤیسنگەها جێگرێ قەفقازێ خوەست بیرو بوچوونا پارێزگەرێ ئێریڤانێ بزانیت سەبارەت هەبوونا عەبدولرزاق ل بازارێ ناڤهاتی،پارێزگەرێ ناڤهاتی دژی ڤێ یەکێ بوو،لەورا عەبدولرزاق ل بەتلیسێ دمینە،پشتی چەند مەهان عەبدولرەزاقی داخواز ژ کاخانوڤسکی کر کو بەر ب

دەڤەرێن کوردی یێن ل ژێر باندورا روسی ڤە بچیت، مینا خوی وسەلماس وئورمیێ، [٦٥] عەبدولرزاق سەبارەت ڤێ چەندێ دبێژیت:

مەرەما من ئەو بو کو دنیڤبەرا گوند وهۆزێن کوردان دا بگەرم. [٦٦] ل جهەکێ دی عەبدولرزاق دبێژیت :ئولیڤیرییڤی نامەك ب رێیا وەزارەتا کاروبارێن دەرڤە بۆ ئیمپراتوری هنارتبو، وئەگەرێن هاتنا من بو وانێ دیار کربوون، دیسان خوەیا کر کو هەمی بزاڤێت من ژ بو رزگارکرنا کوردستانێ یە ژ زولما تورکان، وئاڤاکرنا کوردستانەکا ئوتونومی ل ژێر چاڤدێریا روسیا. [٦٧]

ل ڤێرێ دیار دبیت کو عەبدولرزاق بەدرخانی دڤیا ل دەڤەرێن کوردستانا ئیرانێ بمنیت ژ بو ئەنجام دانا پروگرتمێ خوە یێ سیاسی وئاڤاکرتا کوردستانەکا ئازاد ل دەڤەرێن کوردستانا ئیرانێ .بەلێ حوکمەتا روسیا ب ئالەکێ دی بەرێ خوە ددا هەبوونا عەبدولرزاقی ل دەڤەرێن ناڤهاتی ئەو ژی مفا وەرگرتن ژ عەبدولرزاق بەدرخانی ژبو بەلاڤکرنا دەستهەداریا روسیا ل ڤان دەڤەران.

هنەك ژ سیاسەتڤانێن دەولەتا روسیا مینا کاخانوڤسکی(جێگرێ روسی ل قەفقازێ) دڤیا عەبد ولرەزاق

بەدرخان بەر ب دەڤەرێن کوردی ل ئیرانێ بچیت، چونکە ئەوان دڤیا عەبد ولرزاق ژبو بەلاڤکرنا دەستهەلاداریا روسیا ل دڤەرێن ناڤهاتی کاربکەت، ود نامەکێ دا کو کاخانوڤسکی بۆ چیریکوڤی هنارتبوو دیار دکەت کو کو چوونا عەبدولرزاقی بۆ ئیرانێ پێنگەڤەك باشە ژبو چێکرنا پەیوەندیێن موکم دگەل کوردان، وزانینا سەروبەرێ گشتی ل کوردستانێ، دیسان کاخانوڤسکی دڤێ نامێ دا پێدادچیت وخوەیا دکەت کو عەبدولرزاقی دیارکریە کو ئەو دێ هاندەت کارتێکرنێ ل سەر کوردێن ئیرانێ وتورکیا کەت دا هەمبەری کارێن تورکان بێن دژی فورس وکرستنیانا راوەستن.[٦٨] ، ئانکو روسیا مفا ژ ناڤ ودەنگیا عەبدولرزاقی وەرگرتیە ژبو ئارمانجێن خوە یێن سیاسی ل دەڤەرێن کوردستانا ئیرانێ.

ل دەسپێکا ئادارا سالا ١٩١١ ێ عەبدولرزاق بەدرخان دەست ب کارێ خوە یێ سیاسی ل دەڤەرێن کوردستانا ئیرانێ کر، ویسەرەدانا چەندین باژار ودەڤەرێن کوردی ل ئیرانێ کر مینا ماکو، خوی، قوتور، دیسان هەتا سەردانا وی دەڤەرێن کوردی ل کوردستانێ تورکیا ژی بخوە ڤە گرتبوون مینا باژارێ وانێ، کو لەڤی باژاری دەستهەلاداریا تورکی کار ژبو گرتنا وی کربوو، بەلێ عەبدولرزاق شیا خوە قورتال بکەت، وئەگەرێن

هاتنا خوە بو باژارێ ناڤهاتی دیار کر کو ئەوی ل بەرە خوە بو پەرلەمانێ تورکیێ ب هەلبژێریت.ل دەھ روژێن عەبد ولرزاقی ل وانێ بوراندین،چەندین کەسایەتێن کورد نەخاسمە یێن دژی دەستهەلاداریا ئوسمانیان دیتن،هەروەسا عەبد ولرزاق بەدرخانی چاڤ ب (ئولیرییف)ی کونسلێ روسی کەتبوو،وعەبدولرزاقی پروگرامێ خوە یێ سیاسی بو کونسلێ ناڤهاتی ئەشکرا کربوو.[٦٩]

ل دەڤەرێن کوردستانا ئیرانێ ب تایبەتی دەڤەرێن ماکو ،خوی،وقوتور دیسان عەبدولرزاقی چاڤ ب کەسایەتێن کورد یێن دگەل روسیا کەتبوو،مینا ڤان کەسایەتیا سمکویێ شکاك بوو کو پالپشتێ پروگرامێ سیاسی‌یێ عەبدولرزاق بەدرخانی بوو .[٧٠] هەژیە بێژین کو دەستهەلاداریا ئوسمانی ل دەڤرێن کوردستانا ئیرانێ کار ژبو گرتنا وی کر،بتایبەتی ل باژارێ ئورمیێ کونسلێ ئەسمانی سعد الله بەگی هەولدا عەبدولرزاقی بگریت،بەلێ عەبدولرزاقی خوە ل کونسلی یا روسیا پاراست.[٧١]

جهێ گوتنێ یە بێژین کو کارمەن وسیاسەتڤانێن روسی ب بیروبوچونێن جودا تەماشەیی خزمەتا عەبدولرزاقی بو روسیا دکر،بونموونە (ماکلوڤسکی) بالیوزێ روسی ل تەهرانێ

باوەری ب خزمەتا عەبدولرزاقی نەدئینا،وهزر دکر کو ئەو یێ ل وان دەڤەران دەستکێسییێ بو دەولەتا ئوسمانی دکەت.[٧٢]
بەلێ کارمەندێن روسی ل قەفقازێ دژی هزرا ناڤهاتی بوون،وباوەری ب خزمەتا عەبدولرزاقی بۆ روسیا دکر،مینا ڤان کەسان کاخانوڤسکی.[٧٣]

بەلێ وەسا دیار بوو کو هزرا دووێ یا ب هێز بوو ،لەورا عەبدولرزاق بەدرخان ل دویڤ بریارا روسی ول ژێر پاراستنا لشکەرێ وێ گەهشتە تەبریزێ،پشتره ل گولانا سالا ١٩١١ بەر ب تەبلیسێ ڤە هاتە رەوانەکرن.[٧٤]

دەستهەلاداریا روسیا بریاردا کو عبدالرزاق بەدرخان ل تەبیلسێ بمینت وچو کارێن سیاسی نەکەت نەخاسمە کارێن سیاسی یێن دژی دەولەتا ئوسمانی.[٧٥] عەبدولرزاق بەدرخان دەمێ ل تبلیسێ دمنیت ب رازەمەندیا روسیا بەرب باریسێ ڤە دچیت ,وچاڤ ب شەریف پاشایی دکەڤیت.[٧٦]

دڤێ قوناغێدا عەبدولرزاق بەدرخان دبیتە کیشەیەکا گەرم دناڤبەرا روسیا ودەولەتا ئوسمانی دا,بو نمونە ل دەسپێکا سالا ١٩١٢ وەزیرێ دەرڤەیێ دەولەتا ئوسمانی (عاصم بەگی) بو بالیوزێ روسی ل ئیستەمبولێ دیار کر کو ئەو ل سەر پاراستنا روسیا بو عبدالرزاق بەدرخان نە درازینە دیسان خوە

یاکر کو پێدڤیه ئەو بدەنه دەست حوکمەتا ئوسمانی .ژ ئالەکێ دی ڤە دەولەتا ئوسمانی گەلەك رێك ژ بو کوشتنا عەبدولرزاق بەدرخان بکار ئینان یان هنەك جاران عەبدولرزاق بەدرخان وەك مروڤەکێ گومان لێ کری نیشاندایە ,ول هندەك جارێن دن روژنامەڤانیا ئوسمانی عەبدولرزاق مروڤەك ژ ئولی دەرکەتی دناڤ رویەلێن خوە,ل قەلەم دایە بەلێ دەولەتا روسی ژ ئالێ خوە ڤە و بتایبەتی نوینەراتیا روسی ل قەفقازێ هەمی پێکول کرینە ژ بو پاراستنا ژیانا وی ,هەر دیسان عبدالرزاق بەدرخان وکەسانیێن کورد ئالیکاریا عبدالرزاق بەدرخان دکر دا یێ ژ مەترسیا ئوسمانی دویربیت.(٧٧)

دناڤبەرا سالێن ١٩١١-١٩١٢ پروگرامێ عەبدولرزاق بەدرخان یێ سیاسی وجڤاکی ژ ، و رێکخستنا سەرهلدانەکا کوردی بوو ل کوردستانا تورکیا ,وئەڤ سەرهلدانە ب هاریکاریا روسیا بیت,وب سەروکاتیا وی بخوە بیت, عەبدولرزاق بەدرخانی ئەڤ یەکە شروڤە دکر دەمێ دگەل بەرپرسێن روسی کوم دبوو.بو نموونە قونسلێ روسی ل وانێ دبێە ,"د ئێکەمین هەڤدیتنا من دگەل عەبدولرزاق بەدرخانی ,من بو دیارکر کو ئەز دێ گوهێ خوە دەم داخوازێن وی .هەر چەندە ئەز نە دگەل نەخشێ وی یێ سیاسی بووم بەلێ ئەوی ب ئەشکرا

ئەخش و بیربوچونێن خوە بو من ئەشکرا کرن "[٧٨] جارەکا دی عەبدولرزاق بو قونسلیێ ناڤبری :خوەیاکر "ب سەرکەفتنا روسیا ل ئاسیا بچویك دیێ سەربخوە یا من بجهێت[٧٩]

هەروەسا عەبدولرزاق بەدرخانی دناڤبەرا سالێن ١٩١٢-١٩١٣دا بزاڤەکا چاندی ل باژاریێ خوی ئەنجام دایە ,وئەڤ بزاڤە دیسان ب هاریکاریا روسیا بوو دڤی بواری دا عبدالرزاق بەدرخان کومەلایا جیهانزانی و قوتابخانا کوردی ل باژاری خوی دامەزراندن[٨٠]

لڤێریێ وەسا خوەیا دبیت کو عەبدولرزاق بەدرخانی باوەریەکا موکم ب هاریکاریا روسیا هەبوو,و دویێ هزریێ دا بوو کو روسیا دیێ هاریکاریا پروکرامیێ وی ییێ سیاسی کەت ,ئەخاسمە ئەگەر سەرهلدانەکا کوردی دەسپێبکەت ,بەلێ وەکە دیار گەلەك ژ بەرپرسێن روسی ,نە دگەل ڤیێ یەکیێ بوون,و ژبەر پەیوەندیێن خوە دگەل دەولەتا ئوسمانی وئیرانی و دەولەتێن ئوریی بەحسیێ ڤی بابەتی نە دکر, وبتنیێ ل دویڤ بەرژەوەندیا خوە بەریێ خوە ددا بزاڤا عبدالرزاق بەدرخانی.

ژێدەرێن تایبەت ب بزاڤا عەبدولرزاق بەدرخانی دیار دکەن کو ئەوی ل سالا ١٩١٣ ئەخشیێ دەسپێکیێ ییێ شورەشیێ دانا،وئەڤ شوەرشە ل کوردستان ئیرانیێ بیت،یان کوردستانا

ئیرانی ببیته ئەندامێ ڤێ شورەشێ [illegible]

پێکهاتی بوو ژ چەند کارێن لەشکری ل سەر سنورێ ئیرانێ ودەولەتا ئوسمانی،ول دویڤ نەخشێ ناڤبری سەعید بەگ (ئێك ژ سەروك هوزێن کوردایە ل سەر سنورێ دنیڤبەرا ئیرانێ ودەولەتا ئوسمانیدا) دێ بکارەکێ لەشکری دژی لەشکرێ ئوسمانی ل دەڤەرا (ئارچاغ)رابیت، کو مەرەم ژێ دویرکرنا لەشکرێ ئوسمانی ژ دەڤەرا ناڤبریە,سەید (طه) یێ نەهری ژی دێ ب سەرکێشیا لەشکرەکی دی بەرب دەڤەرا باشقالا چیت،وهێزا سمکویێ شکاك دێ بەرب دەڤەرا سرای یا سنوری چیت.وعەبدولرزاق ل دویڤ نەخشێ شورەشێ دێ مەرەما وی ئازادکرنا دەڤەرا بوتان بیت.[٨٢]

ژبلی هاریکاریا سمکوی وسەید (طه)ی وسەعید بەگ هنەك کەسێن دی دێ هاریکاریا شورەشێ کەن مینا موسا بەگی ،وسەبارەت کارێ وی عەبدولرزاق دیار دکە کو کارێ وی ئەوە دێ بەر ب ئیرانێ دچیت بو بجە ئینانا نەخشێ دویماهییێ یێ شورەشێ[٨٣] عەبدولرزاق بەدرخانی تێکەلی دگەل هنەك کەسێن دی هەبوون،بەلێ ژێدەرێن دیروکی رەنگێ ڤێ تێکەلیێ خویا ناکەن،مینا ڤان کەسان،خیر الدین بەرازی،وکور حسێن پاشا[٨٤]

ژبـو ڤـێ شورەشـێ دیـسان عەبـدولرزاق بـەدرخانی پالپشتیا خوە ب کوردێن دناڤ لەشکرێ ئوسمانی دا دیارکریـە ،ول دور ڤـێ یـەکێ دیـار دکـە : ((هنـەك ژ کـوردێن دنـاڤ لەشکرێ ئوسمانی دگەل مەنە.))[85].

دنەخشێ ڤێ شورەشێ دا،دیسان عەبدولرزاق بەدرخان رولێ ئیرانێ دویر نەکریە،وعەبدولرزاق حەز دکر کـو ب رێـیا دویرکرنا لەشکرێ ئوسمانی رەزامەندیا ئیرانـێ بـال خـوە ڤـە بکێشیت،وسەبارەت ڤێ یەکێ دبێژە :ئەگەر ئـیران داخـوازا مـن بجـه نـەئینیت ئـەز دێ ب کـارەکێ لەشـکری بـاژارێن سەلماس و ئورمیێ گرم،پشترە دێ نامەکێ بوو شـاهێ ئیرانـێ هنێرم،ودێ دیار کەم کو ل ژێر فەرمانـداریا وی دێ لـشکرێ ئوسمانی ژ ئیرانێ دویرکەم،وئەڤ کارە ل سـەری دێ هـەمی ل ژێر چاڤدێریا قونسلێ روس بیت[86].

نەخـشی شورەشـا عەبـدولرزاق بـەدرخانی بـو شورەشا کوردی بجه نـەهات ،چـونکە دەولـەتا روسـی رازی نەبوو،وعەبدولرزاقی هەرتم دیار دکر کو ئەڤ شورەشـە ل ژێـر چاڤدێریا وێ یە،وروسـیا دیار کر کو ژبەر تێکدانا پەیوەندیێن خـوە دگـەل ئوسمانیـان رازی نابیـت ل سـەر ڤـێ شورەشـێ ،دیـسان روسیا دیـارکر کـو ئـەڤ شورەشـە دێ بیتـە ئەگـەرێ

نەرازیبوونا بەرپرسێن ئوسمانی وئیرانی وئەلمانی[٨٧]. هەژی بە بێژین کو هنەك ئەگەرێن دی ژی ژبو سەرنەکەتنا پروژەکتێ عەبدولرزاق بەدرخانی هەبوون ژ وانا:

١- هەڤنەگرتنا سەروك وسەرکردەیێن کوردان.

٢-هێزا دەولەتا ئیرانێ یا لەشکری کو عەبدولرزاق هزر دکر هێزەکا لاوازە وئەڤ یەکە دێ هاریکاریا وی کەت،بەلکو هەمبەری ڤێ هزرێ ئیرانی ئالیکاریا ئوسمانیان دژی پروژەکتێ عەبدولرزاقی یێ سیاسی.

٣-عەبدولرزاقی هزر دکر کو کوردێن ئیرانێ ژی دگەل وینە، بەلێ ژبەر کو دەولەتا ئوسمانی دەولەتەکا سوننی بوو وب رێ یا پروپاگندەیا کومکارا ئسلامێ (الجامعە الاسلامیە)،بەهرا پتریا کوردان دگەل وێ بوون.٤-عەبدولرزاق بەدرخان وسمکویێ شکاك نە ئێك هزر بوون ،چونکە عەبدولرزاقی دڤیا پارێن کومەلا جیهانزانی بۆ شورەشێ بیت وسمکو دگەل ڤێ یەکێ نەبوو[٨٨]

بشتی روسیا ل هەمبەری پروژەکتێ وی یێ سیاسی راوەستیان عەبدولرزاق بەرب بترسبورگێ چوو,و بەری بگەهیتە جهێ ناڤبری ل تفلیس دگەل جێگرێ قەیصری ل قەفقازێ (فورننسوف داشکوڤ)کومبوو, ودیارکر ئەگەر بالپشتیا روسیا بو

پروژەکتێ وی نەهێتەکرن,دێ نەچار بیت هاریکاریێ ژ ئەلمانیا
یان دێ هەولدەت ئاشتیێ دگەل تورکیا کەت.وەسا دیار بو کو
ڤێ یەکێ کارتێکرن ل سەر جێکرێ قەیصەری ل قەفقازێ
کریە لەورا ئەڤ یەکە بو وەزیرێ درڤە یێ روسیا بلند کر[٨٩].

هەر لدور ڤێ یەکێ عەبدولرزاق بەدرخانی
داخواز ژ جێکری کر کو ئالیکاریا وی بکەن ول ئیرانێ وەك
سەروکێ رێڤەبەریەك دەست نیشان بکەن و جێکرێ ناڤبری
پالپشتیا ڤێ یەکێ کر ودیارکر ,ئەڤ یەکە وێ هاریکاریا مە
درێکخستنا کوردێن ئیرانێ کەت,نەخاسمە ل پاشە روژی[٩٠].

عەبدولرزاق بەدرخان ل پترسبورگێ دگەل سازانوفی
وەزیرێ دەرڤەی روسی و کلیم سەروکێ پشکا روژ هەلاتا ناڤین
کومبوو,ویشتی بەرپرسێن ناڤبری نەخشێ عەبدولرزاقی یێ
سیاسی زانی,ئەوان دیار کر کو پێدڤیە هەڤالتیا کورد و
وئەرمەن ژ ئالکێ ڤە وکورد و ئاسوریا ژ ئالەکێ دی ڤە, وەسا
دیارە کو عەبدولرزاق دڤی بواری دا کارکر وبڤێ رێکێ
پەیوەندی دنێڤبەرا کورد و مللەتێن دی خوش بوو[٩١]

لڤێرێ خوە یا بو کو ئەو مەرەما عەبدولرزاق بوچویە
پترسبورگێ بجه نەهات, و بەرپرسێن روسی بەرێ وی دا
دەڤەرێن تەبریزێ ,وژبو بەلاڤکرنا پروپاکەندیا روسی دناڤبەرا

کورد و ئەرمەنان دا کاربکەت ئانکو عەبدولرزاق ب ئەنجامدانا پروگرامەکێ سیاسی یێ کوردی چوبوو بترسبورگێ بەلێ ب کارەکێ پروپاکندە زڤری ڤە دەڤەرێن کوردستانا ئیرانی.

عەبدولرزاق ل دور ڤێ یەکێ دیار دکە کو حوکمەتا روسی پێشنیار کر کو ئەز ل شنو باشورێ ئورمیێ بمنم وکوردان قایل بکەم ل گەل روسیا بمینن[92].

ئـەڤ یەکـە ل سـەرهاتێ دنـامێن دنێڤبـەرا کلـیم وبەرپرسێن روسی ل قەفقازێ دیار وئەشکرا دبیت,کلیم ژ ڤان نامان دا دبێژە: دەست نیشان کرنـا عبدالرزاق بـەدرخانی ل دەڤـەرەکا ئیرانـێ وەك کارمەنـدەکێ ئیـداری دێ نـەرازیبونا تورکان بیت,وئەڤ یەکە دێ بیتە ئەگەرێ تێکچوونا پەیوەندێن مە دگەل دەولەتا ئوسمانی[93]

عەبدولرزاق بخوە ڤێ یەکێ دیار دکـەت دەمـێ ئـەز ژ بترسبورگێ زڤریم ,بریار ژ ئالێ روسیا ڤە هاتە دانکو ئەز یێ ژ سنورێ تورکیا دویربم,ئەو ژی ژبەر پروپاکندا ئەلمانیا وتورکیا د ژی روسیا[94]

هـەر چـەندە عەبـدولرزاق بـەدرخانی چ مفـایێن سیاسی ژ سەرەدانا خوە بو بترسبورگێ نەوەرگرتن,بەلێ دبوارێ جاندیـدا عەبـدولرزاق بـەدرخانی چـەندین زانـایێن روسـی

دیتن,نەخاسمە زانایێن گرنگیێ ددەنە زمان وئـەدەبێ کـوردی مینا ڤێ یەکێ ژی ئوربیللی وچەندین دی[٩٥]

لازاریـــف وەســـا دیـــار دکـــە کـــو عەبـــدولرزاق بەدرخانی‌رولـەکێ گـرنگ د حازریـا سـەرهادانا بـەدلیس دا هـــەبوو[٩٦] ول دور ڤـــی رولی دبێـــژیت: عەبـــدو لـــرزاق بەدرخانی‌ویوسـف کامـل بـەدرخانی بـەری سـێ سـالا ژ دەسپێکرنا سەرهادانا بەدلیس حازی بۆ دکر[٩٧].

دەولەتا روسی جارەکادی تێکـەلیێن خـوە دگـەل عەبـدولرزاق بـەدرخانی مـوکم کـرن,نـەمازە دەمـێ شـەرێ جیهـانی یـێ ئێکــێ(١٩١٤-١٩١٨)دەســپێکری,وی جــاخی عبــدالرزاق بەدرخان ل بازارێ (ماکو) بوو,و ژ بو هاریکاریـا روسـیا دڤـی شەری دا ,بریار ژ ئالی روسیا ڤە هاتە دان کو پێدڤیە عبدالرزاق دناڤبـەرا کـوردا دا کـار بکـەت,و کـوردان رازی بکـەت کـو ئالیکاریا لەشکەرێ روسیا بکەت,وئەڤ یەکە بجە هات دەمـێ عبدالرزاق وب هاریکاریا کوردان دەڤەرا(ئاباخ)ستاندی ویشترە (٣٠٠)سوار ژ هۆزا حیدرنلی یا کوردی وهنـەکێن دی ژ هـۆزا میلان (مللی) کومکرین,وب رێیا ڤـان هـەردوو هـۆزان گەلـەك ژدەڤەر و گوندێن دەولەتا ئوسمانی گرتن[٩٨].

دیسان هێزا لەشکری یا کوردی ئەوا ل ژێر سەروکاتیا عەبدولرزاق بەدرخانی ئالیکاریا لەشکرێ روسیا ل دەڤەرێن دەردوروزێن باژارێن وان وتەبریز وئورمییێ کربوو[99].

دیسان عەبدولرزاق بەدرخانی چەندین دانەزان و بەیاناما دنیڤبەرا کوردان بەلاڤکرین ژ بو رازیکرنا وان کو ئالیکاریا لەشکەرێ ئوسمانی دژی روسیا د شەری دا نەکەن,و دڤان دانەزانان دا هاتیە :مەرەما مە ژ پەیوەندیان دگەل روسیا ئەوە کو بەرێ جەکێ خوە بەدەنە ئەنیا لەشکەرێ ئوسمانی .دیسان ڤێ دانەزانێ داخواز ژ کوردان کریە کو ئالیکاریا ئەلمانیا نەکەن ,چونکە ئالیکاریا ئەلمانان دەرکەتنە ژ ئاینێ ئیسلامێ.[100]

ل سالا ١٩١٥ لەشکەرێ روسیا ل ئەنیا روژئاڤا باکورا ئیرانێ توشی هنەك شکەستنان بوو,وهنەك ژ بەرپرسێن روسی ئەگەرێن ڤێ یەکی ژی زڤراندە ڤە بۆ هاریکاریا عەبدولرزاق و کوردان بو ئوسمانیان[101].

ژ بەر ڤێ یەکێ هنەك بەرپرسێن روسی داخواز دکر کو عەبدولرزاق بەدرخان ژچەپەرێن شەری دویرکەن ،بەلێ سەرکردێن لەشکرێ روسیا جارەکادی ئەڤ پروژەکتە گیروکر .ویشترە هزر بو وێ چەندێ هاتە کرن کو جارەکادی

عەبدولرزاق بـو کوردسـتانێ بهێتـە رەوانـەکرن ژ بـو چـێکرنا پەیوەندیان دگەل کوردانژ بەر ڤێ یەکێ ژی دەمێ لەشـکەرێ روسیا بەرب باژارێن ئەرزرومێ وبەدلیسی ل سالا ١٩١٥ هاتین جارەکا دی عەبدولرزاق هاریکاریا کوردان بو لەشکەرێ روسیا دیارکرن. (١٠٢)

بزاڤا چاندی یا عەبدو لرزاق بەدرخانی:

عەبدولرزاق بەدرخان وەکە سیاسەتڤان ورەوشنبیرەکی کورد، باوەریەکا موکم هەبوو کو خزمەتکرن وگەشەکرنا بزاڤا چاندی ل کوردستانێ رولەکێ هەری کاریگەر درزگارکرنا وێ دا هەیە.

وی ژبو ڤێ مەرەمێ پروژەکتێن بەرچاڤ هەبوون کو یێن ژ هەمیان گرنگتر ئەڤە بوون:

یەك: ئاڤاکرنا کومەلەیا جیهانزانی ۱۹۱۳ کو کومەلەیەکا چاندا کوردی بوو.

دوو: ڤەکرنا خوەندنگەهەکا کوردی ل بازارێ خوێ کو بازارەکێ کوردستانا ئیرانێ یە[۱۰۳] سمکویێ شکاك وکونسولێ روسی ل بازارێ خوێ (چاریکوف)ژبو بەلاڤکرنا رەوشنبیریا کوردی دنیڤبەرا کوردان ئالیکاریا عەبدولرزاق بەدرخانی کریە.)

زێدەباری ڤێ یەکێ هنەك ژێدەر خوەیا دکەن کو عەبدولرزاق بەدرخانی ل سالا ۱۹۱۲ ل بازارێ ئورمیێ کوڤارەك بناڤێ کوردستان دەرئێخستە، ئەو ژێدەر هەر وەسا دبێژن کو سمکویێ شکاك وکونسولێ روسی لبازارێ خوێ ژبو

ی مەرەمیٚ ئالیکاری کریە،ل گور ڤان ژێدەران ئێیێ ڤ...
دوڤاریٚ هەتا سالا ١٩١٤ یٚ بوو، کو سالا دەسپێکرنا شەرێ
جیهانی ئێکی بوو[١٠٤].

عەبدولرزاق ل دەسپێکا سالا ١٩١٣ یٚ کومەلەیا
جیهانزانی دامەزراندیە[١٠٥] سەروکی ویٚ, عەبدولرزاق بخوە
بوو و هاریکاریٚ وی سمکوییٚ شکاك, گەلەك ژ کەسانێن
کوردێن ناڤدار گەهشتبوونە ریزێن ڤیٚ کومەلیٚ,ژ وان: سەید
تەها نهری, سەعید بەگ , موسا بەگیٚ سەروکیٚ هوزا
کزرجیکان و شەکر ئاغاییٚ گراڤی[١٠٦].

هەر وەسا گەلەك کەساتی یێن سیاسی پشتەڤانی و پالپشتیا
خوە ژ ڤیٚ کومەلیٚ ئەشکەرا کربوون وەك: شێخ عبدالسلام
بارزانی ,مرتەزا قولی خان و سەرداریٚ ماکویی ,بیٚ گومان
پالپشتی و هاریکاریا کەسێن ناڤهاتی رێکخستنا ڤیٚ کومەلیٚ پتر
ب هێز ئێخستبوو[١٠٧].

عەبدولرزاق بەدرخانی ب رێکا کونسولیٚ روسی ل خوی
چیریکوفی داخواز ژ روسیا کر داکو کومەلیٚ بپارێزن و هەروەسا
داخوازا تێکەلییٚ دناڤ بەرا کورد و روسان دا کربوو.ودانامەکیٚ
دا کو عەبدولرزاقی بوٚ چریکوفی هنارتی دبێژیت :

کوردێن ل ژێر کارتێکرنا زولم وزورداریا تورك وئیرانیان،هەتا نوکە دەرفەت بۆ پەیدانەبوویە کو پەیوەندییێ دگـە باژێرڤانیـا ئورویی بکەن،وچونکە تورك وئیرانیـان گرنگـی ب بـەلاڤکرنا زانیینـێ ل کوردسـتانێ نەدایە،لـەورا سـەروبەرێ چـاندی ل کوردستانێ بیێ لاوازە[108].

هەژی گوتنێ یە کو چریکوفی داخوازا عەبدولرزاقی ب گرنگی یەکا مەزن بۆ روسیا بلفند کربوو،وخوەیا کر کو پێشنیار عەبدولرزاقی یا کو ب ئالیکاریا روسیا مفایەك مەزن بۆ کوردان هەیە[109]

هەر ژ بو ڤێ یەکێ عەبدولرزاق داخوازیەکا فەرەمی ژ کونسولێ روسی کر بو کو زانایێ روسـی (ئـوربیللی) بـشینتە کوردستانێ ژبو بجهـ ئانینا ڤان مەرەمان: دانینا ئەلفوبێیـەکا کوردی لدویڤ پیتێن روسی, نڤیسینا فەرهەنگـەکا کـوردی – روسی ,وەرگەرانـدنا بەرهـەمێن نڤێسـەرێن روسـی بـو زمـانێ کوردی[110]

ل ڤێرێ خوەیا دبیت کویروگرامێ کومەلا جیهـانزانێ نە بتنێ چاندی بوو،بەلکو عەبدولرزاقی دڤیا برێیا ڤێ کومەلێ پەیوەندییێ دنیڤبـەرا کـورد و روسـان دا پەیـدا بکـەت،ل دور

پەیدکرنا ئـەلفوبێیکا کـوردی ل دویـڤ تیپێن روسـی عەبدولرزاقی دوو مەرەم هەبوون :

یەك: زمانێ عەرەبی هنەك دەنگێن کورد دەرنائێخنیت .

دوو: نڤیسین ب تیپێن روسی دێ هاریکاریا خورتێن کـوردان کەت کو فێری زمانێ روسی ببن[111]

کومەلا جیهانزانی پروگرامەکێ بەرچاڤ هەبوو,ژ خالێن ڤی پروگرامی ئەڤـە بـوون: ڤـەکرنا فێرگـەهێن گـشتی و بـێن چاندنێ ل کوردستانێ ,دامەزراندنا چاپخانەکێ ژ بو چاپکرنا روژنامە و کوڤاران و هەروەسا شاندن خورتێن کوردان بو روسیا ب مـەرەما خوەنـدنێ . سمکـویێ شـکاك ب کـارێ وەرگرتنـا زەکاتێ ژ بو ئالیکاریا کومەلێ هاتە دەست نیشانکرن[112]

کارێ چاندی بێ دووێ یـێ عەبـدورەزاق بـەدرخانی وەك هاتیە گوتن ڤەکرن خوەندنگەهەکا کوردی ل بـاژارێ خـوی بوو، کو ئەڤ کارە بخوە ,خالـەك ژ خـالێن پروگرامـێ کومـەلا جیهانزانی بوو, ئەڤ خوندنگەهە ل ٢٣ چریا پێشیێ یـا سـالا ١٩١٣ ب ئاهەنگـەکا مـەزن ڤـە هاتـە ڤـەکرن , وگەلـەك ژ کەسـایەتیێن هێـژا و ناڤـدارێن کـورد دنـاڤ ڤـێ ئاهـەنگێ دا ئامادەبوون وگەلەك پەیڤ ژی ل ڤێ ئاهەنگێ هاتنە خوەنـدن ,ژ وان پەیڤا رێڤەبـەرێ خوەیندنگـەهێ ویـا عەبـدولرزاق ویـا

سمکویێ شکاك .عەبدورەزاق بەدرخانی د پەیڤا خوە دا داخوازیا هاریکاریێ ژ بو بجه ئینانا پێدڤێن قوتابخانێ کر , وسمکویێ شکاك د پەیڤا خوە دا پەسەن و سویاسیا قەیسەرێ روسی کر ژ بەر ئالیکاریا وی بو ئاڤاکرنا خوەندنگەهێ[113] .

دەمێ خوەندنگەهـ هاتیە ڤەکرن (٢٩)خوەندە ڤان هاتنە وەرگرتن,زمانێ خوەندنێ کوردی بوو و ب ئەلفوبێ یەکا تایبەت دهاتە نڤیسین کو ژ بو ڤێ قوتابخانێ هاتبو دانان,میماکێ ڤێ ئەلفوبێیێ روسی بوو,بابەتێن پروگرامێ خوەندنێ ,دیروك ,جوگرافی وماتماتیك و زمان و ئەدەبێ روسی بوون,ڤێ خوەندنگەهێ جهێن کارێ دارتراشین وئاسنگەری ودرینگەهێ هەبوون کو ل ڤان جهان خوەندەڤان فێری کارێن دەستی دبوون ،هەروەها خەستەخانەك ژی ل ڤێ خوەندگەهێ هەبوو, ونێرسەکا روسی کو زمانێ کوردی باش دزانی سەرپەرشتیا ڤێ خەستەخانێ دکر[114] .

پشتی پروژێ ڤێ خوەندنگەهێ ب سەرکەتی, کونسولێ روسی ل بازارێ خوی داخواز ژ دەستهەلادارێن روسی کر داکو هنەك خوەندەنگەهێن دن ل دەڤەرێن کوردیێن دن بێنە دامەزراندن , دیسان کونسولی ناڤهاتی داخواز کر کو

پەیمانگەهەکا ماموستایان ل پەریڤانێ بهێنە دا کو خورتێن کوردان مفا ژێ وەرگرن[115].

بێ گومان سەرکەفتنا کارێ چاندی یێ عەبدولرزاق بو جهێ نەرازیبوونا دەستهەلادارێن ئوسمانی و ئیرانی و ژ بەر ڤێ یەکێ هەر دوو دەولەتا ب پێخەمەتی کێم کرنا باندورا ڤێ خوەندنگەها کوردی دناڤا کوردان دا پێنگاڤێن مەزن هاڤێتن. دەولەتا ئوسمانی پارێن مەزن ژ بو ئاڤاکرنا خوەندنگەهێن ئوسمانی ل دەڤەرێن سەر سنوری تەرخان کرن,هەر وەسا ژ کریارێن دن یێن وان بەلاڤکرنا پروپاگندەکا مەزن بو کو ولو دیاردکر کو ئەڤ کارێ عەبدولرزاق وسمکوی کارەکێ ب دژی ئولێ ئیسلامێ یە، ئەو دخوازن کو ئولێ کریستانی دناڤ کوردان دا بەلاڤبکەن,ئوسمانیان ئەڤ کارە ب رێکا هنەك کەسانێن ئایینی ئەنجام دان . و روژنامەیێن دەولەتا ئوسمانی ئەڤ کارێ عەبدولرزاقی یێ چاندی ب رەنگەکێ بەروڤاژی ل قەلەم دان وخوەیا کر کو عەبدولرزاق ژ ئولێ ئسلامێ دەرکەتیە[116].

جهێ کوتنێ یە کو هندەك دەولەتێن ئورویی ئالیکاریا ئوسمانیان کر کو دژی کارێن عەبدولرزاقی یێن چاندی راوەستێن مینا ئەلمانیا و بەلجیکا ,کونسولێ ئەلمانی ل موسلێ پالپشتیا وان خوەندنگەهێن کوردی کرن ئەوێن کو

ئوسمانیان ل دەڤەرێن کوردی دامەزراندبن، دیسان کونسلێ
ناڤبری سەردانا دەڤەرێن کوردی کر، ودگەل مامێ عەبدولرزاق
بەدرخانی (حسین کەنعان باشایی)بەحسێ شاندنا خوتێن
کوردان بە ئەلمانیا کر ،وخوەیا کر کو بێ پارە ئەڤ خورتە دێ
شێن خوەندنا خوە ل ئەلمانیا تمام کەن. دیسان کونسلێ ناڤبری
دیار کر کو پشتی کونسلی‌یا ئەلمانی‌یا ل وانێ دهێتە، دێ
خوەندنکهەك ژی ل دەڤەرا ناڤبری هێتە ڤەکرن، وبەلجیکا ژی
ژ ئالی خوە ڤە شاندێن تەبشیری هنارتنە دەڤەرێ داکو
هەمبەری کومەلە و خوەندگەها کوردی (یێن عەبدولرزاقی
دامەزراندی)راوەستن[117].

ل داویێ وەسا خوەیا بو کو کارێن دەولەتا ئوسمانی ژ بو
ئاڤاکرنا خوندنگەها ل دەڤەرێن کوردی سەرنەکەڤت. دیسان
ئەلمانیا ژی تو هاریکاری پێشکێشی ئوسمانیان نە کرن[118].

دوبەرەگی دنیڤبەرا عەبدولرزاق بەدرخانی و سمکویێ
شکاك و دەسپێکرنا شەرێ جیهانیێ ئێکێ بوونە ئەگەرێن
بداوی هاتنا کارێ کومەلا جیهانزانی و خوەندنگەها کوردی ل
بازارێ خوی ، دو بەرگی‌یا دنیڤبەرا وان دا ل سەر پارێن
کومکری یێن کومەلێ بوون، عەبدولرزاق دڤیا ئەڤ پارە بهێتە
تەرخان کرن بو دامەزراندنا هێزەکا لەشکری یا کوردی وئەڤ

هێزە سەرهەلدانەکێ بدژی ئوسمانیان راگەهینیت,بەلێ سمکوێ شکاك دژی ڤێ هزرێ راوەستیا وخوەست کو ئەڤ پارە بهێنە تەرخان کرن بو ئاڤاکرنا خویندنگەهان ل دەڤەرێن کوردی, عەبدولرزاق وەك سەروکێ کومەلێ پارێ کومکری تەرخان کر بو دامەزراندنا هێزەکا لەشکرێ کوردی ل ولایەتا ئەرزەروم و وانێ ,وب ڤێ چەندێ ئەڤ دوبەرەکیە بو ماوەکێ کورت دنیڤبەرا عەبدولرزاق بەدرخان وسمکویێ شکاك دا ڤەکێشا.پشتره کومەلا جیهانزانی وقوتابخانا کوردی ل بازارێ خوی هاتیە راوەستاندن[119]

عەبدولرزاق بەدرخان ل دەسپێکا شەرێ جیهانێ ئێکێ بەرب روسی چوو,ب مەرەما رازیکرنا بەرپرسێن کو ئالیکاریا پروژەکتێ وی یێ سیاسی بکەن، عەبدورەزاق ل بوتروسپورگێ روژ هەلاتناسێ مار و ئوربیللی گەنگەشەکرن سەبارەت پێشڤەبرنا پەیوەندی و تێکەلێن کورد و روسی نەخاسمە تێکەلێن چاندی کرن, هەر وەسا گەنگەشە ل سەر ئاڤاکرنا پەیمانگەهەکا کوردی ل بوترسبورکێ کر[120].

جەلیلی وەها سەبارەت چوونا عەبدولرزاق بو سانپوترسبورگێ خوەیا دکە : ((چوینیا عەبدولرزاق بەدرخانی بو سانبوترسبورگێ ب پروگراما مەزن ڤە دهاتە گرێدان وی

دخوەست پرسێن گران: ئازادیا کوردستانێ و پێشخستنا چاندا گەلێ کورد.ل ل پایتەختا روسیایێ دەینە سەر هنگەها پراکتیك.ل سەر پرسا ئازادکرنا کوردستانێ هەر وەك خوەیا بووی کارمەندێن پایتەختێ روسیایێ سوزێن مەزن نەدانە دەستێ عەبدورەزاق.لێ د مەیدانا رەوشەنبیریێ دا, ب پشتەڤانیا دوست و ناسێن خوە یێن کەڤن ل بەتروسبورگێ عەبدورەزاق کاریبوو بگەهیژە هنەك ئەنجامان .))[121]

پشتی ب داوی هاتنا کومەلا جیهانزانی وخوەندنگەها کوردی ل بازارێ خوی،بزاڤا چاندی یا عەبدولرزاقی بداوی نەهات،ل ٢٥ شواتا سالا ١٩١٥ دوو پێشنیار ژ روسان را بلندکرن کو ب زمانێ روسی بوون،وتێد ئالیکاریا روسان ژ بو پێشخستنا زمان وئەدەبێ کوردان خوەست بو. وئەڤ هەردوو پێشنیارە عەبدولرزاقی ل تەبلیسێ نڤیسی بوون،و عەبدولرزاقی ل سالا ١٩١٣ ژی ئەڤ پێشنیارە بۆ روسیا بلند کربوون،پێشنیار ئەڤە بوون:

یەك:ڤەکرنا بەشا زمانێ کوردی ل سانپەتربوگێ،ودانانا ئەلفویێیەکا کوردی ب پیتێن روسی،و عەبدولرزاقی خوەیا کر

کو ئەڤ یەکە دێ ئالیکاریا خوەندکارێ کورد کەت کـو فێـری زمانێ روسی ببیت.

دوو: روسیا زانایێ خوە (ئوربیللی) بشیننە کوردستانێ ژبـو دانینا گرامەرا زمانێ کوردی, ونڤیسینا فەرهەنگەکا کوردی – روسی ,ووەرگەراندنا بەرهـەمێن نڤێـسەرێن روسـی بـو زمـانێ کوردی[١٢٢].

ل داویێ هەژی یە بێژین کو عەبدولرزاق بەدرخانی مینا سیاستڤانێن دن یێن کورد ب هەڤرا خەباتا چـاندی وسیاسـی کریـە ،بێ گومـان مـەرەما وی یاسـەرەکی ژ خـەباتا چـاندی چێکرنا هشیاریا نەتەوەیی دنیڤبەرا کوردان دا بوو،هەرچەندە ژیێ کومەلەیا جیهانزانی یێ کورت بوو،بـەلێ رولێ خـوە ژبـو بەلاڤکرنا زانینێ ورەوشنبیریێ دبنڤبەرا کوردان دا گێرایە.

دەقێن هەردوو پێشنیارێن عەبدولرزاق بەدرخانی پێشکێکشی دەولەتا روسی کرین.(Celîlé:Du destnivîsén Ebdurrezaq)

١-پێشنیارا ئەبدورەزاق بەگ یا ل سەر هەوجەیێتا بنگەدانینت بەشێ زمانێ کوردی ل پەترسبورگێ

٢٥ شواتێ

١٩١٥

ژ بەر ڤێ کو زمانێ کوردی ل سەر بنگەها نڤیسەرا ب هەرفێن ئەرەبی نکارە ب باشی دیار بە،کومەلا جیهاندانی بریار گرتیە،ژ بۆنا ڤێ ئارمانجێ هەرفێن روسی بکار بینە.ژ من رە پێکهاتیە کو تەڤی ئاکدەمیك ن.یوو،مار ل سەر ڤێ بابەتێ باخڤن.دبستانێن کو وی ل کوردستانا ئێراقێ ڤەبن ودبستانا کو ل خوبێ هاتیە ڤەکرن،دەرسێن زمانێ کوردی وێ ل سەر ڤێ ئەلفبایێ دەرباس ببن،نیەتا کومەلێ هەیە کو خورتێن کوردا ژبۆ خوەندنێ بشینە روسیایێ.

مخابن کو نە ل ئەروپایێ نە ژی ل روسایێ ب تایبەتی گوهـ نادن سەر زمان و لیتەراتورا کوردی،د یونڤەرسیتەیا قەیسەریێ یا سان پەتروسبورکێ دا کافێدار هەموو زمانان هەنە خێن ژ زمانێ کوردي.ب راستی پرسا کوردان ب بگرانیا خوە

یا ڤێ گاڤێ دبە پرسا هەرە بەرچاڤ و ل ئەرویا روژئاڤا ژ بو هینبونا زمانێ کوردی ئێدی دەست ب جڤاندنا ماتێریالیانا کریە.

داخوازا کوردێن خوەندەوار ئەوە د مەیدانا زانینا کوردستانێ دیروك وێ زمان لیتەراتورا کوردی دە رولا روسیا ببە یا سەرەکە.ئەڤ یەك گەرەکە،قەت نە بونا وێ کو کورد ب هەژمارا مەزن ل روسیایێ دژین و دلێ کوردا بەرە بەرە ل سەر روسان دکەلە.گاڤا کافێدرا کوردی ل یونڤەرسیتەیا قەیسەریێ یا سان پەتروسبورکێ بنگەهـ بگرە ناڤ و دەنگێ وێ ل کوردستانێ بەلا بە و وێ دخوازا کوردان،ژبو کو ب چاندا روسی ڤە بێنگرێدانێ وێ زێد ب هەزا بە.

ژ ئالیێ دن ڤە فەیدا کافێدلرا کوردا وێ ژ وەزارەتا کاروبارێن دەرڤا را ژی هەبە،چنکی هنەك کونسلخانێ د ناڤا کوردان دا بەلا بکە و وێ داین-ستاندنا وانا تەڤی ژیانڤانێ جی هێسا بکە.

ئەبدورەزاق

٢-پێشنیارا ئەبدورەزاق بەگ یا ل سەر هەوجەدیتا چوونا ئوربیلی ژبۆ کوردستانێ.

ئی.ئا .ئوربیلی یێ کو ل یونڤەرسیتەیا قەیسەریێ یا سان پەتروسبورکێ هشتنە(بۆنا کار)دەما هاتە تورکیا ئاسیا ل هەرێما موکسێ،د ناڤبەرا کاتەکی کن دا زاراڤێ جی ب باشی هین بوو،ماتێریال ژبۆ گرامەرا کوردی و هن گوتن ژبۆ فەرهەنگێ کوم کرن.ئەو یەکی زیرەکە و ئنتێرەسا وی ل سەر زمانێ کوردی پر مەزنە.د ڤی دەمێ دە بەرێز ئوربیلی ئەلیفبا کوردی سەر ئەلیفبا روسی بونا بکارئانینا پارکتیك پێك ئانیە.

هەگەر دناڤا هاڤینا تێ دا بەرێز ئوربیلی ب قایلیا یونیڤەرسیتێ و ب ئالیکاریا وەزارەتا کاروبارێن دەرڤە مادی ب شاندن ئیرانێ بالا من،ئەمێ کارین ب دەستێ زانایێن کورد گرامەرا کوردی و فەرهەنگێ ب سەرهەڤ دابینن،شێوراندنێن لیتەراتورا روسی یێن بالکێش ژی زمانێ روسی وەرگەرینن سەر زمانێ کوردی ودیوانێن شائیرێن (شاعر)کوردا یێن ب ناڤ ودەنگ کو هەتا ڤێگا ل سەر تو زمانێ ئەرویی نەهاتنە وەرگەراندنە،ئەمێ ژ زمانێ کوردی وەرگەرینین.کارێ بەرێز ئوربیلی د ڤێ مەیدانێ دە ژ بۆ نێزیکرنا هەر دو گەلان وێ ببە خزمەتا مەزن.   ئەبدورەزاق

پەراویز:

[1]نجيب پاشا يان محمد نجيب پاشا، د ماوێ چوار سالان دا ل چڤاتا ديوانا ژمێرياری يا ئوسمانی(مجلس ديوان المحاسبة العثماني) كاركريه، پشتی مرنا بابێ وی مير بەدرخانی ناسناڤێ پاشا ژ ئالێ سولتان (عبد الحميد)ی پێهەخشی، ل سەردەمێ ژيانا خوه بويه سەروكێ ڤان هەرێمان ((آيدن،ايچن)و(حمص)، ل سالا ١٩٠٠ ل بازارێ (طرابلس) روژ ئاڤا چويه بەردلوڤانيا خودێ بۆ پتر بنێره: ،بابا مردوخ روحانی(شيوا):تاريخ مشاهير كرد، بخش دوم(جلد سوم)، امراوخانـدانها ،بەكوشـــش ماجـــــد مــــــردوخ روحـــــانی، (تهـــــران، ١٣٧١ش)، ص ٥٢٦ ؛ماليسانژ:البدرخانيون في جزيرة بوطان،وثائق جمعية العائلـــة البدرخانيـــة ،مراجعة وتقديم نذير جزماتي ،ترجمـــة دلاور الزنكـــي و كولبـــهار بـــدرخان (بيروت،١٩٩٨)، ،ص ص ١٥٢-١٥٣.

[2]جليلي جليل:نهضة الاكراد الثقافية و القومية في نهاية القرن التاسع عـــشر وبداية القرن العشرين،ترجمة باڤى نازى ،دزولاتو و كدر(بيروت،١٩٨٦). ص ص ١٤٣-١٤٤؛

Rohat Alakom : Eski Istanbul kûrtleri(1453-1925),Istanbul,1998, s 50;

عبد الفتاح علي يحيى: عبدالرزاق بدرخان البوتاني:عبدالرزاق بدرخان البوتاني نشاطه الثقافي والسياسي،مجلة كاروان، ع(٦٥)،اربيل،١٩٨٨،ص ١٢٧.

[3]جليل: نهضة الأكراد...،ص ص ١٤٣-١٤٤.

[4]جليلي جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق بدرخان،ترجمة ديار دوسكي،ح (٢)،مجلة مه تين، ع(٩٠)،(دهوك،١٩٩٩)،ص ٨٨.

[5]جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،... ....،ح (٢)، ، ع(٩٠)،ص ٨٩.

(6)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،.... ...،ح (٢)، ، ع(٩٠)،ص ٨٩.

(7)لازاريـــف: المـــسألة الكرديـــة١٩١٧_١٩٢٣،ترجمـــة د.عبـــدي حاجي،(بيروت،١٩٩١)،ص١١٨.

(8)ودبيژن كو بەرى ڤى ومختى ھەڤبەندى دناڤبەرا عەبدولرزاق ورضوان پاشاى دنەخوش بوون چونكە رضوان پاشاى پروژەك پێشكێشى سولتانى كربوو دا كو باج بهێتە زێدە كرن ،بەلى عبدالرزاق دژى ڤێ چەندێ راوەستيا بوو وسولتان رازى كربوو كو باج نەهێتە زێدەكرن مالبسانژ:البدرخانيون ....،ص ٩٦؛

O. Hesen :Ji devé kalekî 95 salî malbata Bedirxaniyan. Rojinama Azadîya Welat.h 7 .27Tîrmeh 1996.

(9) **Alakom: A.G.E,s 51 ;**

جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،ح (٢)، ، ع(٩٠)،ص ٨٩.

(10)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤) ،ع(٩٢)،ص ص١٠٣-١١٣؛ج (٥)، ،(٩٣) ص ص ١٠٣-١١٠.

(11)بو پتر ل سەر ڤى بابەتى بنێرە د.صلاح محمد سـليم هـروري:الاسـرة البدرخانيـة نـشاطها الـسياسي والثقـافي خـلال المـدة ١٩٠٠-١٩٥٠،(دهوك،٢٠٠٤)،ص ص٦٦-٧١ ، سمكويێ شكاك وكونسولێ روسى ل باژارێ خوێ (چاريكوف)ژبو بەلاڤكرنا رەوشـنبيريا كوردى دنيڤبـەرا كـوردان ئاليكاريا عەبدولرزاق بەدرخانى كريە.

(12)زنارسـلوبي:في سـبيل كردسـتان(مـذكرات)،ترجمـة ر.علي،(بيروت،١٩٨٧)،ص١٠٢؛

Alakom: A.G.E, s 50.

(13)لازاريف: المصدر السابق، ص ٢٤١.

(14)عەبدولرزاق بەدرخان سەبارە چوونا خوە بۆ روسیا دیار دکە :کو ژبەر سەردەریا ئوسمانیان هەمبەری کوردان ومالباتا من، من دعولتا ئوسمانی بجه هێلا.
جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ...،ح (٢)، ، ع(٩٠)،ص ٨٨.

(15)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)، ، ع(٩١)،ص ص ١٠٠-١٠١.

(16)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)، ، ع(٩١)، ص١٠٢.

(17)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)، ، ع(٩١)، ص١٠٢.

(18)ئیسماعیل کورێ محەمەد ئغا کورێ عەلی ئاغایی یە،ل سالا ١٨٧٥ ژ دایك بوویە ،کەسایەتیەکە کوردا بناڤ ودەنگە،دنیڤبەرا سالێن ١٩١٩-١٩٣٠،ژبو مەرەما پەیداکرنا دەڤەرەکا ئێکگرتی یا کوردی ل کوردستانا ئیرانێ چەندین بزاڤ دژی دەستهەلاتا ئیرانێ ئەنجام دان،ل سالا ١٩٣٠ وب بویەکا لەشکرێ ئیرانی هاتە شەهیدکرن دسەبارەت رولێ سمکویێ شکاك د بزاڤا نەتەوەیی یا کوردی دا بنێرە:مارت ڤان برونسن:ثورة سمكو ودور العشائر الكوردية الايرانية،ترجمة سعيد يحيى،مجلة كاروان ،العدد،٦٤،اربيل،١٩٨٨،١٤٤-١٤٨.

(19)عبد السلام کورێ شیخ محەمەدی ل سالا ١٩٠٣ بوویە سەرکێشێ مالباتا بارزانی ،خودان پروگرامەکێ سیاسی وجڤاکی بوو،دناڤبەرا سالێن ١٩٠٩-١٩١٤هەمبەری ئوسمانیان راوەستیایە،وسەرکەتێن مەزن ل لەشکرێ ئوسمانیان تومارکریە،سەبارە رولێ شێخ عبد السلام بارزانی د بزاڤا نەتەوەیی یا کوردی دا بنێرە: د.عثمان علي :دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦،دراسة تاريخية وثائقية،تقديم د.محمد هماوندي،(اربيل،٢٠٠٣)،ص ٢٣٤-٢٤٦؛عبد الله محمد علي: كردستان في عهد الدولة العثمانية من منتصف القرن التاسع عشر الى بدء الحرب العالمية الأولى (دراسة في التاريخ السياسي)رسالة دكتوراه غير منشورة قدمت الى مجلس كلية الآداب ،جامعة صلاح الدين ،١٩٩٨، ص ص ٢١١-٢١٦.

[20]شەریف پاشا کوری سەعید پاشایێ خەندانە،ژ مالباتەکا کوردی یا ب ناڤ ودەنگە،دنیڤبەرا سالێن ١٨٩٨-١٩٠٨ بالیوزێ دەولەتا ئوسمانی ل سویدێ بوو،رولەکێ بەرچاڤ ددامەزراندنا کومەلا تعاون وترقی کوردی ١٩٠٨ دا هەبوو،نوینەرێ کوردان بوو دکونگرێ ئاشتیێ ل پاریس ١٩١٩ بوو،سەبارەت شەریف پاشایی د بزاڤا وی یا سیاسی بنێرە:صالح محمد حسن بادی:شریف پاشا ،حیاته ودوره السیاسي ١٨٦٥-١٩٥١،رسالة ماجستیر غیر منشورة،قدمت الی مجلس کلیة الاداب،جامعة دهوك،٢٠٠٤.

[21]ژ مالباتا نەهری یا ب ناڤ ودەنگە،نەڤیێ شێخ عبید الله نەهری یە،دیمان پەیوەندیێن خێزانی دگەل مالباتا سمکویێ شکاك هەبوون،بۆ پتر بنێرە،هەلی تەتەر:بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧،(دهوك،٢٠٠٢)،بپ ١٠٣.

[22]جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)، ، ع(٩١)،ص ص ١٠٦؛ کەمال علی : کورتەیەك لە خەباتی عەبدول رەزاق بەدرخان،گوڤاری چوار چرا،ژ(٢)،سال(١)،(سوید ،١٩٨٦) ،بپ ٤٩.

[23]لازاریف: المصدر السابق، ص ٢٤١. هروری:المصدر السابق،ص ص ٦٦-٧١.

[24]جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ح(٤)،ع(٩٢)،ص ١٠٦.

[25]جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ح(٤)،ع(٩٢)،ص ١٠٩.

[26] **David McDowall: Amodern History of the Kurds (London,2000) p99.**

[27]د.عثمان علی :المصدر السابق،ص ٢٤١.

[28]جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق ... ح(٣)،ع(٩١)،ص ١٠٤.

[29]جلیل:صفحات من نضال عبدالرزاق... ح(٣)،ع(٩١)،ص ١٠٦

[30]د.عثمان علی:المصدر السابق ،ص ٢٥٤.

[31]جلیل:نهضة الاکراد الثقافیة ...ص ص ١٥٨-١٥٩.

[32]د.عثمان علی:المصدر السابق ،ص ٢٥٤.

[33]لازاريف: المصدر السابق، ص ٢٤١.

[34]لازاريف : المصدر السابق، ص٢٣٦؛ ،بنێره ، جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق... ح(٤)، ع(٩٢)،ص ١٠٧ ؛لازاريف : المصدر السابق، ص٢٤١

[35]لازاريف : المصدر السابق، ص٢٣٦.

[36]لازاريف: المصدر السابق، ص ص ٢٣٦-٢٣٧.

[37]كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى،ترجمة محمد الملا عبد الكريم (بغداد،١٩٨٤)ط٢، ص ٦ ٥؛بەلێ د.عثمان علــي هنـەك ئەگەرێن دی دیار دکە سەبارەت سەرنەکەتنا پروژەکتێ عەبدولرزاق بـەدرخانی ژ وانا: ١- نە ئێك نەگرتنا دناڤبەرا سەروکێن کوردان دا. ٢-هێزا دەولەتا ئیرانێ یا لەشکری کو عەبدولرزاق هـزر دکـر هێزەکـا لاوازە وشـەڤ یەکـە دێ هاریکاریـا وی کەت،بەلکو هەمبـەری ڤـێ هـزرێ ئیرانـی ئالیکاریـا ئوسمانیـان دژی پروژەکتـێ عەبدولرزاقی بێ سیاسی.٣-عەبدولرزاقی هزر دکر کو کوردێن ئیرانـێ ژی دگـەل وینە، بەلێ ژبەر کو دەولەتا ئوسـمـانی دەولەتـەکا سـونی بـە ویروپاگنـدا کومکـارا ئسلامێ (الجامعه الاسلامیه)،بەهرا پتریا کوردان دگەل وێ بوون.٤-عەبـدولرزاق بەدرخان وسمکویێ شکاك نە ئێك هزر بوون ،چـونکە عەبـدولرزاقی دڤیـا پـارێن کومەلا جیهانزانی بۆ شورەشێ بیت وسمکو دگەل ڤێ یەکێ نەبوو.بنێره پـەرتوکا وی دراسات في الحرکه الکوردیه...،ص ص ٢٥٥-٢٥٧.

[38]سەبارەت ڤێ چەندێ بنێره ،هروری:المصدر السابق،ص ص ٦٢-٦٣.

[39]لازاريف,المصدر السابق، ص ٣٣٩.

[40]إسماعيل حقي شاوەیس:پهلوە مەزنەکانی گەل کورد میر عەبدولرزاق بدرخان،گوڤاری روژی نوی،ع(٧)، سال (١١)تشرینی یەکەم، ١٩٦٠,بپ ٥١ ؛يحيى ،المصدر السابق،ص ١٣١.

[41]جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤)،(٥)، ع(٩٢)،(٩٣) ص ص ١١٣-١٠٣،١١٤-١١٠

(42)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤)،(٥)،ع(٩٢)،(٩٣) ص ص ١١٣-١٠٣،١١٤-١١٠.

(43)جليل: صفحات من نضال عبدلرزاق... ،ج(٦)،ع(٩٤)،ص ص ١١٠-١١١.

(44) لازاريف:المصدر السابق،ص ص ٤٦٤-٤٦٦.

(45)لازاريف:المصدر السابق،ص ص ٤٦٤-٤٦٦.

(46) Research Department,Foreign Office,(The Kurdish proplem) FO 371/40219,PERSIA, 1944.

(47)نموونی ڤان سیاسەتڤانێن کورد یێن پەیوەندی دگەل روسیا پەیداکرین ،ئێزدیێن شێر ،عوبەیدلا نەهری،وشێخ عەبدولسەلام بارزانی بوون

(48)سەبارەت پەیوەندیێن روسیا دگەل کوردان بنێرە کمال مظهر أحمد کردستان في سنوات الحرب ص ٢٥-٢٧.

(٤٩)كمال مظهر أحمد: كردستان في ســـنوات...،ص ص ٥٧،٢٥، -٢٧کەمال عەلی:ژیدەرێ بەرێ،بپ٥٠.

(50)ادوارد ولیم چارلز نوئیل:یادداشتەکانی مەیجەر نوئیل لە کوردستان ،وەرگێرانی حسێن ئەحمەد جاف و عثمان نێرگسەجاری،(بەغدا،١٩٨٤)،بپ ١٩٤.

(51) جليل: نهضة الاكراد ...ص ص١٣٧-١٣٨.

(52)كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات...،ص ٩٤

(53)کەمال عەلی:ژیدەرێ بەرێ،بپ ١٥٠؛ عبد الفتاح علي يحـــيى:عبـــدالرزاق بدرخان البوتاني ....،ص ١٣٠

(54) جليل: نهضة الأكراد...،ص ص ١٤٢-١٤٤

(55)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٢)،ص ٨٨

(56)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٢)،ص ٨٩

(57)جليل: نهضة الأكراد...،ص ١٥٤

(58)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٢)،ص ٨٩

(59)لازاريف: ژێدەری بەری،بپ ١١٨

(60)جليل: نهضة الأكراد...،ص ١٤٦

(61)كرد تعاون وترقى غزته سى،ع (١٢)،١٢ كانون الاول ١٩٠٨،ص ١٩ ؛

Nazmi Sevgen:Doğu ve Gûneydoğu Anadolu'da Tûrk beylikleriOsmanli belgeleri ile kûrt Tûrkleri tarihi,(Ankeara,1982).s130

(62)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)،ص١٠٠

(63)جليل: نهضة الأكراد...،ص ١٤٩

(64)جليل: نهضة الأكراد...،ص ١٥٠

(65)لازاريف:ژێدەری بەری،بپ ٢٣٥؛جليل: نهضة الأكراد...،ص ص ١٥٠-

١٥١

(66)جليل:نضال عبدالرزاق...،ح (٣)،ص١٠١.

(67)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)،ص ص ١٠١-١٠٢

(68)جليل: نهضة الأكراد...،ص ١٥١

(69)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)،ص ص ١٠١-١٠٢ .)؛

لازاريف:ژێدەری بەری،بپ ٢٣٦؛ جليل: نهضة الأكراد...،ص ص ١٥٢-

١٥٣

(70)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)،ص ص ١٠١

(71)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)،ص ص ١٠٢-١٠٣ ؛

لازاريف:ژێدەری بەری،بپ ٢٣٨

(72)لازریف: ژێدەری بەری،بپ

(73)جليل: نهضة الأكراد...،ص ص ١٥٣-١٥٣

(74)جليل:نضال عبـــدالرزاق ....،ح (٣)،ص ص ١٠٤؛ لازاريـــف:ژێـدەرێ بەرێ،بەپ ٢٣٩ ،جليل: نهضة الأكراد....،ص ص ١٥٥

(75)لازاريف:ژێدەرێ بەرێ ،بەپ ٢٤١

(76)جليل نهضة الاكراد ,ص١٥٦

(77)بو بتر ل سەر ڤێ بابەتی بنێرە جليل نهضة الاكراد...ص١٥٧-١٥٩

(78)جليل: نهضة الاكراد...،ص ١٦٠

(79)جليل:نضال عبدالرزاق ....،ح (٣)،ص ١٠٩

(80)سەبارە تێ بابەتێ بنێرە بژالفا چاندی

(81)سەبارە هەڤبەری دنیڤبەرا شورەشا شێخ عوبیدلایی ویرروژەکتێ عەبدەلرزاق بەدرخانی کو هەردوویا کوردستانا ئیرانێ کریوو بنگەهێ شورەشێ بنێرە ،جليل:نهضة الاكراد...،ص ص ١٦٤-١٦٥

(82)لازاريف: المصدر السابق، ص ٢٤١

(83)لازاريف : المصدر السابق، ص٢٣٦

(84)بنێرە ، جليل:صفحات من نـــضال عبـــدالرزاق ... ح(٤)، ع(٩٢)،ص ١٠٧؛لازاريف : المصدر السابق، ص٢٤١

(85)لازاريف : المصدر السابق، ص٢٣٦

(86) لازاريف: المصدر السابق، ص ص ٢٣٦-٢٣٧

(87) كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات ....، ص ٦ ٥.

(88)بنێرە، لازاريف:ژێدەرێ بەرێ،بەپ ٢٣٧-٢٣٨؛ عثمان علي : دراسات في الحركة الكوردية....،ص ص ٢٥٥-٢٥٧؛ كمال عەلی:ژێدەرێ بەرێ،بەپ ٤٧-٤٨

(89)لازاريف:ژێدەرێ بەرێ،بەپ ٣٣٧.

(90) لازاريف:ژێدەرێ بەرێ،بەپ ٣٣٧؛ جليل: نهضة الاكراد:ص١٨٣-١٨٤-١٠٨

(91) لازاريف:ژێدەری بەری،بەپ ٣٣٧، جليل: نهضة الاكراد:ص١٨٣-١٠٨-١٨٤

(92)جليل صفحات...،ح(٤)،ص ١٠٨

(93)لازاريف:ژێدەری بەری،بەپ ٣٣٨،جليل: نهضة الأكراد,ص١٨٤

(94)جليل,صفحات... ع(٤) ص١١٢

(95)لازاريف:ژێدەری بەری،بەپ ٣٢٧جليل:نهضة الاكراد,ص١٨٦-١٨٧

(96)سەبارەت سەرهلدانا بەدلیسێ بنێرە ،جليلي جليل:انتفاضة الكورد في بدليس،ترجمة عبد الرحيم عبد الكريم،مجلة مه تين ،عدد(٥٣)(٥٤)،(دهوك،١٩٩٦

(97)لازاريف: ژێدەری بەری،بەپ ٣١٠

(98)جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤)،(٥)،ع(٩٢)،(٩٣) ص ص ١١٣-١٠٣،١١٤-١١٠

(99) جليل:صفحات من نضال عبدالرزاق ...ج(٤)،(٥)،ع(٩٢)،(٩٣) ص ص ١١٣-١٠٣،١١٤-١١٠.

(100)جليل: صفحات من نضال عبدالرزاق ... ،ج(٦)،ع(٩٤)،ص ص ١١٠-١١١

(101)لازاريف:المصدر السابق،ص ص ٤٦٤-٤٦٦

(102) Research Department,Foreign Office,(The Kurdish proplem) FO 371/40219,PERSIA1944.

؛ لازاريف:المصدر السابق،ص ص ٤٦٤-٤٦٦

(103)بو پتر ل سەر ڤی بابەتی بنێرە هروری:الاسرة البدرخانية نشاطها السياسي ...،ص ص٦٦-٧١

(104)فاروق علي عمر:الصحافة الكردية في العراق البدايات ١٩١٤-١٩٣٩،رسالة ماجستير غير منشورة ،كلية الآداب،جامعة بغداد،١٩٩٩،ص ٤٠

(105)جليل: نهضة الأكراد...، ص ١٧٢؛ كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات...،ص١٠٢

(106) توفيق،عەلى تەتەر:ژيانا سياسى ل كوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧،(دهوك،٢٠٠٢)،بپ ١١٤-١١٥

(107)جليل:نضال عبدالرزاق ...،ح (٤)،ص ١٠٦

(108)جليل:نهضة الأكراد...،ص ١٧٢

(109)جليل:نهضة الأكراد...،ص ١٧٣

(110) لازاريف:ئێندەرێ بەرێ،بپ ٣٢٣؛جليل: نهضة الأكراد...، ص ١٧٢؛ كونێ رەش: عبدالرزاق بدرخان ١٨٦٤-١٩١٨،مجلة متين،ع(٤٩)شباط،١٩٩٦،ص ١٠٤

(111)جليل:نهضة الأكراد...،ص ١٧٣

(112) celîl ,Celîlé: 13rûpeén balkésh ji dîroka gelé kurd ,(vien,2002);

كونێ رەش: عبدالرزاق بدرخان ...،ص ١٠٤.

(113)جليل: نهضة الأكراد...، ص ص ١٧٧-١٧٩؛ كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات...،ص١٠٢

(114)جليل: نهضة الأكراد...، ص ١٧٧-١٧٩؛ كمال مظهر أحمد: كردستان في سنوات...،ص١٠٢

(115)جليل: نهضة الأكراد...، ص١٨٠

(116)أرشيف الباب العالي-نظارة الداخلية،-DH.KMS. 2 ،Ca.1332.29.1/36. ژ ماليەرا :

www.alayislam/archives.dir/kurds-in-ottoman-document

؛جليل: نهضة الأكراد...، ص١٨٠

(117)لازاريف :ژێدەرێ بەرێ،بپ ٣٢٥-٣٢٦، جليل: نهضة الأكراد...،

ص١٧٦

(118)يحيى:ژێدەرێ بەرێ،بپ ١٣٦

(119)يحيى:ژێدەرێ بەرێ،بپ ١٣٦

(120)جليل:نضال عبدالرزاق ...،ح (٤)،ص ١٠٨-

١٠٩؛ق.لكوردوييف:الدراسات الكردية،في مجموعة من المستشرقين

السوفيت:تاريخ الاستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحف الآسيوي

ومعهد الدراسات الشرقية في لينينغراد ١٨١٨-١٩٨٦،ترجمة د.معروف خزنه

دار، (بغداد، ١٩٨٠)ص ٢٤٠.پەیمانگەها ناگیری ل سالا ١٩٥٢ هاتبوو

ناڤاکرن،بۆ پتر بنێرە : کوردوییف:ژێدەرێ بەرێ،بپ ٢٤٦-٢٤٧

(121) Celî, Celîlê:Du destnivîsén Ebdurrezaq Bedirxan:Dokumentén giranbuha ji dîroka rewşenbîriya Kurdan.Armanc.h 141

(122) Celî, Celîlê:Du destnivîsén Ebdurrezaq.

ژێدەر:

-بەلگەنامە:

-Research Department, Foreign Office, (The Kurdish proplem) FO 371/40219,PERSIA, 1944.

-أرشيف الباب العالي-نظارة الداخلية،-DH.KMS. 2

ژ مالپەرا : Ca.1332.29،1/36.

www.alayislam/archives.dir/kurds-in-ottoman-document

٢-ژێدەر

ا- ب زمانێ عەرەبی:

- جليلي جليل:

نهضة الاكراد الثقافية و القومية في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين،ترجمة باڤى نازى ،دزولاتو و كدر(بيروت،١٩٨٦).

- زنارسلوپي:

في سبيل كردستان(مذكرات)،ترجمة ر.علي،(بيروت،١٩٨٧).

- د.صلاح محمد سليم هروري:

الاسرة البدرخانية نشاطها السياسي والثقافي خلال المدة ١٩٠٠-١٩٥٠،(دهوك،٢٠٠٤).

- د.عثمان علي :

دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦،دراسة تاريخية وثائقية،تقديم د.محمد هماوندى،(اربيل،٢٠٠٣)،
-فاروق علي عمر:
الصحافة الكردية في العراق البدايات ١٩١٤-١٩٣٩،رسالة ماجستير غير منشورة ،كلية الآداب،جامعة بغداد،١٩٩٩،ص ٤٠.
-كمال مظهر أحمد:
كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى،ترجمة محمد الملا عبد الكريم (بغداد،١٩٨٤)ط٢.
- ق.ك كوردوييف:
الدراسات الكردية،في مجموعة من المستشرقين السوفيت:تاريخ الاستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحف الآسيوي ومعهد الدراسات الشرقية في لينينغراد ١٨١٨-١٩٨٦،ترجمة د.معروف خزنه دار، (بغداد،١٩٨٠)
-مالميسانژ:
البدرخانيون في جزيرة بوطان،وثائق جمعية العائلة البدرخانية ،مراجعة وتقديم نذير جزماتي ،ترجمة دلاور الزنكي و كولبهار بدرخان (بيروت،١٩٩٨).
- لازاريف:
المسألة الكردية ١٩١٧_١٩٢٣،ترجمة د.عبدي حاجي،(بيروت،١٩٩١)،ص١١٨

ب- ب زمانى كوردى:

ادوارد ولیم چارلز نوئیل:
یادداشتەکانی مەیجەر نوئیل لە کوردستان ،وەرگێرانی حسێن ئەحمەد جاف و عیمان نێرگسەجاری،(بەغدا، ١٩٨٤).

جـ- ب زمانێ تورکی:

-Rohat Alakom :
Eski Istanbul kûrtleri(1453-1925),
Istanbul, 1998.
-_Nazmi Sevgen:
Doĝu ve Gûneydoĝu Anadolu'da Tûrk
beylikleri Osmanli belgeleri ile kûrt
Tûrkleri tarihi,(Ankeara,1982).

٢-ڤەکولین:

ا-ب زمانێ عەرەبی:

- جليلي جليل:
انتفاضة الكورد في بدليس،ترجمة عبد الرحيم عبد الكريم،مجلة مه تين ،عدد(٥٣)(٥٤)،(دهوك،١٩٩٦ ،)
—جليلي جليل:
صفحات من نضال عبدالرزاق بدرخان،ترجمة ديـــار دوســـكي،ح (٢)،مجلة مه تين، ع(٩٠)،(دهوك،١٩٩٩).
—_كونێ رەش:

عبـــــــدالرزاق بـــــــــدرخان ١٨٦٤-١٩١٨،مجلــــــــة متين، ع(٤٩)شباط،١٩٩٦.

-عبد الفتاح علي يحيى:

عبدالرزاق بدرخان البوتاني:عةبدولرزاق بدرخان البوتاني نــشاطه الثقافي والسياسي،مجلة كاروان، ع(٦٥)،اربيل،١٩٨٨.

ب- ب زمانى كوردى:

-إسماعيل حقي شاوەيس:

پياوە مەزنەكانى گەلى كورد مير عەبدولرزاق بـدرخان،گوڤارى روژى نوى،ع(٧)، سال (١١)تشرينى يەكەم، ١٩٦٠,

- كەمال على :

كورتەيــەك لــە خــەباتى عەبـدول رەزاق بــەدرخان،گوڤارى چــوار چرا،ژ(٢)، سال(١)،(سويد ،١٩٨٦) .

- celîl ,Celîlé: 13rûpeén balkésh ji dîroka gelé kurd ,(vien,2002)

- Celîlé Celî:Du destnivîs130n Ebdurrezaq Bedirxan:Dokumentén giranbuha ji dîroka rewşenbîriya Kurdan.Armanc.h 141 .)

-O. Hesen :Ji devé kalekî 95 salî malbata Bedirxaniyan. Rojinama Azadîya Welat.h 7 .27Tîrmeh 1996.

سوپاسی بو:

- بنکەهێ ژین بۆ بوژاندنەوەی کەلەپوری بەلگەنامەیی وروژنامەوانی ی کوردی.
- هەڤالێ هێژا بەدرخان محەمەد عەلی ژبو خواندن وپێداچونا ڤێ پەرتوکێ.
- کاک عیماد عەلی سەفەر ژبو تیپلێدان وراستکرنا شاشیێن چاپێ.